

บทที่ ๑

บทนำ

๑.๑ ความเป็นมาและความสำคัญของปัญหา

ในยุคปัจจุบันเป็นยุคที่ประเทศต้องมีการเปลี่ยนแปลงมากมายหลายด้าน ทั้งการเปลี่ยนแปลงทางด้านเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และการพัฒนาประชาธิปไตยที่เกิดขึ้นทั่วโลก โดยปัจจัยสำคัญที่เป็นเงื่อนไขผลักดันความก้าวหน้าเพื่อให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง ก็คือพลเมืองของประเทศ หากประเทศใดมีพลเมืองที่มีความรู้ ความสามารถ มีคุณลักษณะที่พึงประสงค์ ประเทศนั้นย่อมมีศักยภาพที่จะแข่งขันกับประเทศอื่นอย่างเข้มแข็ง “จึงปฏิเสธไม่ได้ว่าพื้นฐานของการพัฒนาประเทศย่อมขึ้นอยู่กับคุณสมบัติของความเป็นพลเมืองของคนในสังคม

สำหรับประเทศไทย แนวคิดการพัฒนาความเป็นพลเมืองให้กับคนในสังคมภายใต้บริบทของรัฐธรรมนูญได้ปรากฏขึ้นนับตั้งแต่หลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองวันที่ ๒๗ มิถุนายน ๒๔๗๕ ที่อำนาจสูงสุดของประเทศหรืออำนาจอธิปไตยได้กลายเป็นของประชาชน เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัวได้ทรงลงพระปรมาภิไธยในพระราชบัญญัติรัฐธรรมนูญการปกครองแผ่นดินสยามชั่วคราว พุทธศักราช ๒๔๗๕ ซึ่งมาตรา ๑ บัญญัติว่า “อำนาจสูงสุดของประเทศนั้นเป็นของราษฎรทั้งหลาย”^๑โดยเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลงที่สำคัญ ก็คือการมอบอำนาจสูงสุดของประเทศให้กลายเป็นของประชาชน ประชาชนจึงย่อมมีสิทธิและเสรีภาพในประเทศ^๒และแนวคิดการพัฒนาความเป็นพลเมืองก็ได้เริ่มปรากฏชัดเจนมากขึ้นในแผนการศึกษาแห่งชาติฉบับแรก พ.ศ.๒๔๗๕ ซึ่งได้กำหนดความมุ่งหมายไว้เพื่อสร้างพลเมืองให้มีความรู้ คือ “ให้พลเมืองทุกคนไม่เลือกเพศ ชาติ ศาสนา ได้รับการศึกษาพอเหมาะแก่สภาพของตน”^๓และเป็นผู้ที่สามารถ

^๑ศักดิ์ชัย นิรัญทวิ, รายงานการวิจัยเอกสารการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี, (กรุงเทพมหานคร : พิมพ์กิจการพิมพ์, ๒๕๔๘), หน้า (บทสรุปผู้บริหาร).

^๒ปรีดี พนมยงค์, แนวความคิดประชาธิปไตยของ ปรีดี พนมยงค์, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : สุขภาพใจ, ๒๕๕๒), หน้า ๔๖๓.

^๓ปริญญ์ เทวานฤมิตรกุล, การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง = Civic Education, (กรุงเทพมหานคร : อักษรสัมพันธ์, ๒๕๕๕), หน้า ๒๒-๒๔.

^๔กระทรวงศึกษาธิการ, แนวทางและการจัดการเรียนรู้สู่ความเป็นพลเมืองดี, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์, ๒๕๔๖), หน้า ๑.

ประกอบอาชีพได้และทำประโยชน์ให้แก่บ้านเมืองด้วยอาชีพของตนเอง โดยได้ระบุถึงสิทธิและหน้าที่ซึ่งเป็นหลักการพื้นฐานทางประชาธิปไตยเอาไว้ด้วย กล่าวคือ พลเมืองต้องเป็นผู้ที่รู้จักสิทธิและหน้าที่แห่งพลเมือง^๕

ในพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕ ก็มีเนื้อหาเพื่อพัฒนาให้พลเมืองมีลักษณะที่พึงประสงค์ไว้ในมาตรา ๗ เป้าหมายคือ เน้นความสำคัญของพลเมืองต่อระบบการเมืองและประชาธิปไตยมากขึ้น คือ “มุ่งปลูกฝังให้พลเมืองมีจิตสำนึกที่ถูกต้องเกี่ยวกับการเมืองการปกครองในระบอบประชาธิปไตย รู้จักรักษาและส่งเสริมสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ รู้จักเคารพกฎหมาย ความเสมอภาคและศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ มีความภาคภูมิใจในความเป็นไทย รู้จักรักษาผลประโยชน์ของส่วนรวมและของประเทศชาติ”^๖ กอปรกับเป้าหมายรัฐธรรมนูญแห่งราชอาณาจักรไทยพุทธศักราช ๒๕๕๐ ก็ได้กำหนดแนวทางการพัฒนาพลเมืองไว้ใน มาตรา ๘๗ (๔) คือ “ส่งเสริมให้ประชาชนมีความเข้มแข็งในทางการเมือง...รวมทั้งสนับสนุนการดำเนินการของกลุ่มประชาชนที่รวมตัวกันในลักษณะเครือข่ายทุกรูปแบบให้สามารถแสดงความคิดเห็นและเสนอความต้องการของชุมชนในพื้นที่ “มาตรา ๘๗ (๕) ที่ส่งเสริมให้ประชาชนมีส่วนร่วมในการพัฒนาการเมืองและการปกครองระบอบประชาธิปไตยอันมีพระมหากษัตริย์ทรงเป็นประมุข และส่งเสริมให้ประชาชนได้ใช้สิทธิโดยสุจริตและเที่ยงธรรม”^๗

แต่อย่างไรก็ดี แม้คนไทยจะมีรัฐธรรมนูญใช้แล้วถึง ๑๘ ฉบับ แต่ความล้มเหลวของการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีให้กับคนในสังคมไทย ยังคงมีปัญหาและอุปสรรคอยู่มากเมื่อเปรียบเทียบกับสังคมประชาธิปไตยในประเทศอื่นๆ โดยพิจารณาได้จากปัญหาความไม่เข้าใจเกี่ยวกับสิทธิ เสรีภาพ ความเสมอภาค ตามสถานะบทบาทหน้าที่พลเมืองของคนไทย เหตุผลที่สำคัญอาจเป็นเพราะลักษณะทางวัฒนธรรมของสังคมไทยเป็นสังคมอำนาจนิยม ซึ่งผู้มีอำนาจไม่นิยมการมีส่วนร่วมของประชาชน ผู้มีอำนาจคิดว่าตัวเป็นผู้ปกครอง มองประชาชนว่าเป็นราษฎรผู้อยู่ใต้ปกครอง ไม่ได้มองราษฎรว่าเป็นพลเมือง ซึ่งจะต้องมีส่วนร่วมในกระบวนการตัดสินใจ แต่กระบวนการมีส่วนร่วมที่เกิดขึ้นมักจะเป็นการที่ภาครัฐ ตัดสินใจเสร็จเด็ดขาดแล้ว จึงนำมาซึ่งประชาพิจารณ์ เพื่อมุ่งผลในเชิงประชาสัมพันธ์ให้ประชาชนยอมรับ ที่เป็นเช่นนี้ เพราะวัฒนธรรม

^๕ศักดิ์ชัย นิรัญทวี, รายงานการวิจัยการจัดการเรียนรู้เพื่อพัฒนาผู้เรียนให้เป็นพลเมืองดี, หน้า ๔.

^๖กระทรวงศึกษาธิการ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และที่แก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์ (ร.ส.พ.), ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^๗สำนักงานสภาพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า, บทบาทของสถาบัน การศึกษาตามแผนพัฒนาการเมือง, (กรุงเทพมหานคร : เอ.พี. กราฟิค ดีไซน์และการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๒), หน้า ๖๐.

ไทยไม่เชื่อในความเสมอภาค และไม่เชื่อว่าสิทธิเสรีภาพเป็นสิ่งสำคัญ ในขณะที่สังคมตะวันตกเชื่อว่าความเสมอภาคนั้น ไม่ได้หมายถึงความเสมอภาคในสิทธิแต่เพียงอย่างเดียว แต่ยังหมายถึงความรวมถึงความเสมอภาคในการะหน้าที่ของพลเมืองด้วย^๙

ปัญหาประการต่อมาที่ตอกย้ำความไม่เข้าใจในบทบาทหน้าที่พลเมืองของคนไทย ก็คือปรากฏการณ์ที่เห็นได้ชัดในช่วงทศวรรษที่ผ่านมา อันเป็นช่วงเวลาของเหตุการณ์ความขัดแย้งทางการเมืองอย่างสูง จากเรื่องของปัญหาประชาธิปไตยที่ได้สร้างความแตกแยกในสังคมไทยอย่างไม่เคยปรากฏมาก่อน ทั้งยังถูกกดทับครอบงำด้วยการสร้างมายาคติเกี่ยวกับเมืองไทย ท่ามกลางสังคมอุดมความเสี่ยง เรื่องมโนทัศน์ “เมืองไทยนี้ดี” กับ “เมืองไทยนี้เลว”^{๑๐} ความอ่อนแอของสังคมดังกล่าวจึงสะท้อนถึงการที่พลเมืองไม่สามารถเข้าใจสถานะของความเป็นพลเมืองของตนที่เกี่ยวข้องกับสิทธิหน้าที่ เสรีภาพ ความเสมอภาค เพื่อสร้างการมีส่วนร่วมให้เป็นพลังสังคมร่วมกับรัฐได้ และสะท้อนให้เห็นว่าคนไทยในปัจจุบันยังขาดคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีอันเป็นพื้นฐานสำคัญที่จะทำให้สังคมเกิดความสงบสุข จึงมีความจำเป็นที่จะต้องพัฒนาคนไทยให้มีความรู้ มีคุณธรรมจริยธรรม และค่านิยมที่พึงประสงค์ เพื่อสร้างคนให้เป็นพลเมืองดีของสังคมและพัฒนาต่อเนื่องเป็น “พลโลก” โดยเฉพาะสังคมไทยที่กำลังเผชิญกับภาวะวิกฤตท่ามกลางการเปลี่ยนแปลงของโลกที่มีพลวัตซับซ้อนมากกว่าเดิมหลายเท่าตัว ฉะนั้น คุณภาพประชากร (Population Quality) ที่เรียกกันว่า ความเป็นพลเมืองที่ตื่นรู้ (Active Citizen) ที่มีสำนึกสาธารณะ มีจิตใจและความเสียสละเพื่อส่วนรวม นับเป็นปัจจัยสำคัญแรกๆ ของยุคปัจจุบัน^{๑๑}

^๙อภิชาติ ดำดี, **หลักพระพุทธศาสนากับการส่งเสริมวิถีชีวิตประชาธิปไตย**, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท ศูนย์การพิมพ์แก่นจันทร์ จำกัด / วิทยาลัยการเมืองการปกครองสถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๔๙), หน้า ๑๒๖.

^{๑๐}มายาคติเรื่อง “เมืองไทยนี้ดี” กับ “เมืองไทยนี้เลว” เป็นอุดมการณ์การต่อสู้ทางการเมืองในสังคมไทยระหว่าง “ฝ่ายอนุรักษ์นิยม” ที่มองว่า “เมืองไทยนี้ดี” ที่เน้นถึงความสัมพันธ์ทางสังคมของคนไทยและความสัมพันธ์เชิงอำนาจในรัฐไทยมาตลอด เช่น ลักษณะที่เน้น “การรู้ที่ต่ำที่สูง” หรือที่ต้องคำนึงถึงสถานภาพทางสังคมที่สูง-ต่ำแตกต่างกันของบุคคลอยู่ตลอดเวลา กับ “ฝ่ายเสรีนิยม” หรือ ฝ่ายซ้าย ที่มองว่า “เมืองไทยนี้เลว” เพราะมีการกดขี่เอารัดเอาเปรียบ จนทำให้เกิดสภาวะ “สองมาตรฐาน” และทำให้ไม่มีความเสมอภาค ไม่มีความยุติธรรมทางสังคม ไม่มีเสรีภาพทางความคิดในสังคมไทย ส่งผลให้ชนชั้นล่างที่เป็นฝ่ายเสรีนิยมต้องลุกขึ้นต่อสู้กับฝ่ายอนุรักษ์นิยม เพื่อนำสังคมไทยไปสู่ระบอบประชาธิปไตยที่สมบูรณ์, ดูรายละเอียดใน สายชล สัตยานุรักษ์, “วิถีไทยกับการเสริมสร้างความเป็นพลเมืองไทย”, **เอกสารประกอบการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๓ ประจำปี ๒๕๕๔ เล่ม ๒ เรื่อง ความเป็นพลเมืองกับอนาคตประชาธิปไตยไทย (Citizenship and the Future of Thai democracy)**, (กรุงเทพฯ มหานคร : บริษัท ส.เจริญการพิมพ์ จำกัด, ๒๕๕๕), หน้า ๑๑-๓๕.

^{๑๑}เนาวรัตน์ พลายน้อย, “บทบาทของนักการศึกษาในการร่วมสร้างการศึกษาเพื่อความเป็นพลเมือง”, **วารสารศึกษาศาสตร์**, ปีที่ ๒๖ ฉบับที่ ๒ (กันยายน – พฤศจิกายน ๒๕๕๕) : ๑๑.

ดังนั้น การที่จะพัฒนาประเทศให้เกิดความเจริญมั่นคง สิ่งสำคัญอันดับแรกที่จะต้องพัฒนาก่อน คือ คุณภาพของพลเมืองเป็นสำคัญ กล่าวคือ การพัฒนาเศรษฐกิจ สังคม การเมือง อุตสาหกรรมและอื่นๆ จะดำเนินไปได้เพียงใดขึ้นอยู่กับคุณลักษณะต่างๆ ของประชาชนในประเทศเป็นอันดับแรก^{๑๑} ดังที่อุบลรัตน์ เพ็งสฤติ กล่าวว่า ลักษณะสำคัญที่จะมีส่วนช่วยในการพัฒนาประเทศ ก็คือ การเสริมสร้างพลเมืองในชาติให้ปฏิบัติตนเป็นพลเมืองดีรู้จักสร้างตนเองให้มีคุณสมบัติพอเพียงสำหรับการเป็นพลเมืองดี^{๑๒} สอดคล้องกับเป้าหมายของยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๖๑ ก็ได้เน้นถึงการสร้าง “พลเมือง” ซึ่งเป็นสมาชิกในสังคม ได้ตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพ และความรับผิดชอบต่อตนเองต่อผู้อื่น และสังคม เพื่อให้ประเทศไทยก้าวสู่ความเป็น “สังคมพลเมือง” (Civic society)^{๑๓}

จากเหตุผลที่กล่าวมาข้างต้น จึงทำให้เกิดความตระหนักการตื่นตัวขององค์กรต่างๆ ขึ้น ทั้งภาครัฐและเอกชนเพื่อทำงานด้านการสร้าง “พลเมือง” อย่างแข็งขันหลายองค์กร อาทิเช่น คณะกรรมการการเลือกตั้ง สถาบันพระปกเกล้า และสภาพัฒนาการเมือง เป็นต้น รวมทั้งภาคประชาชนหรือภาคพลเมืองก็ได้มีการเคลื่อนไหวด้านการ “สร้างพลเมือง” โดยกลุ่มองค์กร สมาคม และนักวิชาการอิสระทำการศึกษาเพื่อหารูปแบบ “การสร้างพลเมือง” ที่เหมาะสมสำหรับสังคมไทย

โดยแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีในประเทศไทย (Good Citizenship in Thailand) จึงต้องเน้นให้เกิดความเป็นพลเมืองที่มีวัฒนธรรมของพลเมืองที่มีความรับผิดชอบต่อ (Responsibility) ต่อบ้านเมืองหรือส่วนรวม มีความเสียสละต่อส่วนรวม และรวมกลุ่มเพื่อทำงานส่วนรวม (Civic Engagement) มีความเป็นอิสระ (Freedom) รักในเสรีภาพ มีศักดิ์ศรีในความเป็นมนุษย์ เคารพในความเสมอภาค (Human Rights) ไม่ว่าจะยากดีมีหรือจน^{๑๔} รู้จักสิทธิหน้าที่ของตน เคารพในสิทธิของผู้อื่น มีความจงรักภักดีต่อชาติ ศาสนา พระมหากษัตริย์ และการเป็นคนดีตามหลักธรรมของศาสนา โดยเฉพาะพระพุทธศาสนาซึ่งมีประวัติควบคู่กับประวัติศาสตร์ชาติไทย

^{๑๑}จันทนา บุญญานวัตร, “องค์ประกอบที่สัมพันธ์กับคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีของนักเรียนชั้นมัธยมศึกษาปีที่ ๓ เขตพื้นที่การศึกษาพัทลุง”, วิทยานิพนธ์การศึกษามหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยทักษิณ, ๒๕๔๙), หน้า ๑.

^{๑๒}อุบลรัตน์ เพ็งสฤติ, *ความสำนึกในหน้าที่พลเมืองดีของนักศึกษามหาวิทยาลัยรามคำแหง*, (กรุงเทพมหานคร : คณะศึกษาศาสตร์ มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๓๓), หน้า ๑.

^{๑๓}สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, *ยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๖๑*, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี.ที.ซี. คอมมิวนิเคชั่น, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓-๑๕.

^{๑๔}ทิพย์พพร ดันติสุนทร, *การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง*, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๕๕), หน้า ๑๒.

มายาวนาน เพื่อใช้เป็นเครื่องมือในการสร้างความเป็นพลเมืองให้กับประชาชน ซึ่งจะกลายเป็นฐานที่แข็งแกร่งในการสร้างพลเมืองในระดับฐานรากของสังคมไทย

พระพุทธศาสนาเป็นศาสนาที่มีอิทธิพลต่อวิถีชีวิตของชาวตะวันออก เป็นศาสนาที่มีความแตกต่างจากศาสนาอื่นๆ ที่มีชั้นตัตถิธรรม และเชื่อในเหตุผลตามหลักวิทยาศาสตร์ มองโลกแบบผู้รักสันติภาพ จึงอยู่ร่วมกับศาสนาอื่นๆ ได้โดยไม่มีความขัดแย้ง เพราะพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นการเปลี่ยนศาสนาของผู้อื่น การสอนพระพุทธศาสนามีแต่บวกกับบวกในสังคม และความสุขของสังคมไทยนั้น มีรากฐานมาจากคำสอนของพระพุทธศาสนา^{๑๕} สอดคล้องกับพระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ มาตรา ๖ ที่มุ่งเน้นพัฒนาคนไทยให้เป็นมนุษย์ที่สมบูรณ์ทั้งร่างกาย จิตใจ สติปัญญา ความรู้ และคุณธรรม มีจริยธรรมและวัฒนธรรมในการดำรงชีวิตสามารถอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้อย่างมีความสุข^{๑๖} โดยเป็นการสนับสนุนให้นำหลักธรรมของศาสนามาใช้เพื่อเสริมสร้างคุณธรรมและพัฒนาคุณภาพชีวิตอันหมายถึงคุณภาพของ “ความเป็นพลเมืองดี” ของคนไทยด้วย ดังนั้น หากพลเมืองเหินห่างจากคุณธรรมทางศาสนา ก็ยิ่งจะทำให้การประพฤติปฏิบัติขาดหลักธรรมดำเนินชีวิต ขาดหิริโอตตปปะ ขาดความเสียสละเพื่อส่วนรวม คุณธรรมทางพระพุทธศาสนาจึงจะช่วยสร้างความเป็นพลเมืองในระบอบประชาธิปไตยให้ดำรงอยู่ในทางสายกลาง และในขอบเขตของวัฒนธรรมความเป็นพลเมืองที่รู้จักแพ้ รู้จักชนะ ไม่ยึดติดได้และวิถีทางของพุทธธรรมก็เข้ากันได้เป็นอย่างดีกับการสร้างความเป็นพลเมืองใหม่^{๑๗}

ดังนั้น จากสภาพปัญหาของสังคมไทยปัจจุบันที่เต็มไปด้วยความขัดแย้ง เกิดความแปลกแยก และความรุนแรงทางการเมือง ประชาชนขาดจิตสำนึกในความเป็นพลเมืองที่ดี ผู้วิจัยมีความเห็นว่าหลักธรรมในพระพุทธศาสนามีสาระอันเป็นประโยชน์ต่อการนำมาประยุกต์ใช้เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของคนในสังคมไทย การนำเอาคุณค่าทางพระพุทธศาสนาซึ่งเป็นสาระสำคัญของวัฒนธรรมไทยมาปลูกฝังแก่ปัจเจกบุคคลและกลุ่มบุคคลในสังคม จะก่อให้เกิดประโยชน์ยิ่งเพราะเป็นการนำสิ่งดีที่มีอยู่มาใช้อย่างเป็นรูปธรรม ก่อให้เกิดทฤษฎีใหม่ซึ่งเป็นหัวใจของวัฒนธรรมไทยและความเป็นพลเมืองดีที่สังคมไทยมุ่งหวัง ทั้งยังสอดคล้องกับวิถีประชาธิปไตยแบบไทยๆ อีกด้วย ฉะนั้น ด้วยเหตุผลที่พุทธธรรมอันเป็นสาระดีคำสอนของพระสัมมาสัมพุทธเจ้าซึ่งมีคุณค่ายิ่งต่อการเกื้อกูลมนุษยชาติ ผู้วิจัยจึงมีความประสงค์ที่จะทำวิจัยเรื่อง “การพัฒนา

^{๑๕}วิชัย ตันศิริ, วัฒนธรรมพลเมือง, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันนโยบายศึกษา, ๒๕๕๑), หน้า ๕๒.

^{๑๖}สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ, พระราชบัญญัติการศึกษาแห่งชาติ พ.ศ. ๒๕๔๒ และแก้ไขเพิ่มเติม (ฉบับที่ ๒) พ.ศ. ๒๕๔๕, (กรุงเทพมหานคร : สำนักนายกรัฐมนตรี, ๒๕๔๕), หน้า ๕.

^{๑๗}วิชัย ตันศิริ, วัฒนธรรมพลเมือง, หน้า ๑๒ และ ๓๕.

ความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา” โดยตระหนักว่าถ้าสถาบันทางการเมืองทั้งภาครัฐและภาคประชาสังคมได้นำเอาแนวทางพุทธธรรมมาใช้ให้เป็นประโยชน์ในการพัฒนาคุณธรรมของพลเมืองก็จะทำให้ “ความเป็นพลเมือง” ของคนไทยเป็นไปในแนวทางที่สร้างสรรค์เป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ และพร้อมที่จะพัฒนาสู่ “ความเป็นพลเมืองโลก” ได้อย่างมีประสิทธิภาพ

๑.๒ วัตถุประสงค์ของการวิจัย

- ๑.๒.๑ เพื่อศึกษาแนวคิดความเป็นพลเมืองดี
- ๑.๒.๒ เพื่อศึกษาแนวคิดความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา
- ๑.๒.๓ เพื่อเสนอแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา

๑.๓ ปัญหาที่ต้องการทราบ

- ๑.๓.๑ แนวคิดความเป็นพลเมืองดี เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๒ แนวคิดความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา เป็นอย่างไร
- ๑.๓.๓ แนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา ควรมีลักษณะอย่างไร

๑.๔ ขอบเขตการวิจัย

การวิจัยเรื่อง “การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา” ในครั้งนี้ เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Quality Research) โดยใช้วิธีการวิจัยเอกสาร (Documentary Research) ตามระเบียบวิธีวิจัยเชิงบรรยาย (Descriptive Research) โดยมีขอบเขตการวิจัยดังนี้

๑.๔.๑ ขอบเขตด้านเนื้อหา

การศึกษาวิจัยในครั้งนี้ ผู้วิจัยมุ่งศึกษาการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของประชาชนตามหลักพระพุทธศาสนา โดยมีขอบเขตเนื้อหาที่ต้องวิจัย คือ (๑) แนวคิดและทฤษฎีความเป็นพลเมืองดีทางตะวันตกที่สำคัญ และหลักการแนวคิดความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา รวมถึงคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีที่พึงประสงค์สำหรับสังคมไทยและปัจเจกที่มีอิทธิพลต่อระดับความเป็นพลเมืองดี และศึกษาหลักพุทธธรรมที่เหมาะสมเพื่อนำมาประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของประชาชนในสังคมไทย (๒) วิเคราะห์แนวทางในการเสนอแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีโดยบูรณาการ ทำให้เกิดเป็นอีกแนวทางหนึ่ง เพื่อเป็นแนวทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของประชาชนในสังคมไทยปัจจุบัน

๑.๔.๒ ขอบเขตด้านเอกสาร

การวิจัยเอกสาร ผู้วิจัยศึกษาเนื้อหาข้อมูลทางด้านวิชาการจากเอกสารและงานวิจัยในชั้นปฐมภูมิ ทุติยภูมิ และตำราที่เกี่ยวข้อง เพื่อให้เกิดความครอบคลุมในทุกแง่มุมที่เกี่ยวกับหลักการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี โดยศึกษาแนวคิดทฤษฎีเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองตามแนวทางตะวันตก และหลักการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท โดยข้อมูลจากเอกสารชั้นปฐมภูมิ (Primary Source) จะศึกษาจากพระไตรปิฎกภาษาบาลีฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย และภาษาไทย ฉบับเฉลิมพระเกียรติ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ พุทธศักราช ๒๕๓๙ และจากเอกสารชั้นทุติยภูมิ (Secondary Source) จะศึกษาจากเอกสารวิชาการ และงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับงานวิจัยชิ้นนี้ เพื่อประกอบการวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น

๑.๔.๓ ขอบเขตแหล่งข้อมูลด้านประชากร

แหล่งข้อมูลที่ใช้ในการศึกษาด้านประชากร ได้จากการสัมภาษณ์เชิงผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ (Focus Group Discussion) ทางพระพุทธศาสนาและทางพัฒนาความเป็นพลเมือง เพื่อวิพากษ์ ประเมินงานวิจัย และรับฟังข้อมูลความคิดเห็น เพื่อนำมาประกอบการทำวิจัยให้สมบูรณ์ยิ่งขึ้น โดยดำเนินจัดเสวนาผู้ทรงคุณวุฒิทั้งสิ้น ๙ รูป/ท่าน ซึ่งได้จากการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) แบ่งออกเป็น ๑. ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา ๓ รูป และ ๒. ผู้ทรงคุณวุฒิทางพัฒนาความเป็นพลเมืองทั้งภาครัฐและภาคประชาชนและคณาจารย์ที่เกี่ยวข้อง ๖ ท่าน (ดูข้อ ๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัยและภาคผนวก ข.)

๑.๕ นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้มีศัพท์ที่เกี่ยวกับการศึกษาวิจัย และเพื่อประโยชน์ต่อการศึกษาวิจัย ผู้วิจัยจึงให้นิยามศัพท์เฉพาะที่ใช้ในการวิจัยไว้ดังนี้

๑.๕.๑ พระพุทธศาสนา หมายถึง พุทธธรรมคำสั่งสอนของพระพุทธเจ้าที่สำคัญในพระไตรปิฎก และอรรถกถาฎีกาเถรวาท ที่เป็นข้อประพฤติปฏิบัติหรือหลักคำสอนอันเป็นแนวทางที่จะทำให้มนุษย์มีความประพฤติดีปฏิบัติชอบต่อกันเพื่อให้สามารถอยู่ร่วมกันในสังคมได้อย่างปกติสุข

๑.๕.๒ ความเป็นพลเมืองดี หมายถึง คุณลักษณะของบุคคลที่เป็นสมาชิกของสังคมหรือรัฐ ที่มีความรู้ความสามารถ อาทิ รู้จักสิทธิเสรีภาพและหน้าที่ของตนในฐานะพลเมือง เคารพความเสมอภาคและคุณค่าศักดิ์ศรีของมนุษย์ มีความซื่อสัตย์ เคารพกฎหมาย มีความรับผิดชอบแก้ปัญหาแบบสันติวิธี กระตือรือร้นในการมีส่วนร่วมสร้างสรรค์ทำกิจกรรมต่างๆ ที่มีประโยชน์ต่อส่วนรวม ตลอดจนมีความพร้อมที่จะปฏิบัติตนเป็นพลเมืองที่ดีของสังคมและประเทศชาติ

๑.๕.๓ ความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง คุณสมบัติพื้นฐานที่พึงประสงค์ของบุคคลที่พึงประพฤติปฏิบัติตามหลักพุทธธรรมเพื่อการเป็นพลเมืองที่ดีที่มีคุณภาพทำตนเป็นประโยชน์ทั้งต่อตนเอง ต่อผู้อื่น และต่อสังคม และเป็นตัวอย่างที่ช่วยกระตุ้นสนับสนุนส่งเสริมต่อการแสดงออกของพลเมืองอื่นๆ ที่เอื้อต่อการดำรงชีวิตอย่างมีคุณค่า มีความสุข มีประสิทธิภาพ เพื่อดำเนินชีวิตอยู่ร่วมกันในสังคมอย่างปกติสุข

๑.๕.๔ การพัฒนา หมายถึง การทำให้เจริญก้าวหน้า ทำสิ่งต่างๆ ให้ดีขึ้น เจริญขึ้น เช่น การพัฒนาคนทั้งในด้านร่างกาย จิตใจและปัญญา ให้คนรู้จักคิด พิจารณาไตร่ตรอง แก้ไขปัญหาให้ดำรงชีวิตอย่างมีความสุข มีความเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ต่อเพื่อนมนุษย์โดยเน้นในด้านคุณภาพชีวิต และหลักของความถูกต้องพอดีซึ่งให้ผลประโยชน์สูงสุด เพื่อความเกื้อกูลแก่ตนเองและผู้อื่น

๑.๕.๕ การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา หมายถึง การทำให้บุคคลมีคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา ทั้งการปฏิบัติและแสดงออก ทางด้านกาย ด้านทักษะทางสังคม ด้านคุณธรรมทางจิตใจ และด้านปัญญาความรู้ โดยมุ่งผลเพื่อก่อให้เกิดพฤติกรรมที่เหมาะสมในระดับโลกิยะที่เกี่ยวกับทางโลกหรือเรื่องของชาวโลกเท่านั้น คือให้มีการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นในด้านต่างๆ ทั้งต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม

๑.๖ ทบทวนเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง

การศึกษาวิจัยครั้งนี้ มีเอกสารและรายงานการวิจัยที่เกี่ยวข้อง ดังจะได้เสนอต่อไปนี้

๑.๖.๑ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองดี

๑. ประเวศ วสี ราษฎรอาวุโสได้กล่าวถึงคำว่า “พลเมือง” ไว้ในการสัมมนาเรื่อง “เส้นทางสู่ความเข้มแข็ง..การเมืองภาคพลเมือง” ซึ่งสถาบันพระปกเกล้าฯ และสถาบันพัฒนาองค์กรชุมชน ร่วมกับเครือข่ายต่างๆ จัดขึ้น เมื่อวันที่ ๒๑ มีนาคม ๒๕๕๑ โดยชี้ให้เห็นว่า คำว่า “พลเมือง” เป็นคำที่บ่งบอกถึงคุณภาพในทางที่ “มีศักดิ์ศรีแห่งความเป็นคน มีอิสระ มีความรู้ มีเหตุผล มีส่วนร่วมในกิจการของส่วนรวม หรือกระบวนการทางนโยบาย” ยิ่งกว่าคำว่าประชาชนซึ่งไม่บ่งบอกคุณภาพ^{๑๘}สอดคล้องกับ ดร.บวรศักดิ์ อุวรรณโณ ที่กล่าวย่ำว่า “สังคมประชาธิปไตยจะมีคุณภาพได้ต้องเกิดจากประชาชนพื้นความเป็นราษฎรสู่ความเป็นพลเมืองและพลเมืองจะเป็นกำลังสำคัญของบ้านเมือง”^{๑๙}

^{๑๘}ประเวศ วสี, “เส้นทางสู่ความเข้มแข็ง..การเมืองภาคพลเมือง”, หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจออนไลน์, (วันที่ ๒๐ มีนาคม ๒๕๕๑).

^{๑๙}บวรศักดิ์ อุวรรณโณ, อ้างใน กิตติศักดิ์ ปกรติ, “ความสำคัญของพลเมืองต่อการพัฒนาประชาธิปไตย”, เอกสารประกอบการอภิปราย, คณะนิติศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ (อัสสัมชัญ), หน้า ๕.

๒. วรากรณ์ สามโกเศศ ได้เขียนถึง “การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง” สรุปได้ว่า “พลเมือง” มีความสำคัญต่อการพัฒนาประชาธิปไตย โดยอธิบายว่าประชาธิปไตยจะประสบความสำเร็จได้ ไม่ใช่เพียงแต่มีรัฐธรรมนูญที่ดีเท่านั้น แต่ประชาชนจะต้องเป็น “พลเมือง” ตามระบอบประชาธิปไตย ด้วย กล่าวคือ มีสมาชิกของสังคมที่ใช้สิทธิเสรีภาพโดยมีความรับผิดชอบเคารพสิทธิผู้อื่น เคารพความแตกต่าง เคารพกติกา เป็นต้น ดังนั้น “พลเมือง” ในระบอบประชาธิปไตย จึงหมายถึง สมาชิกของสังคมที่มีอิสรภาพ (Liberty) และพึ่งตนเองได้ (independent) ใช้สิทธิเสรีภาพโดยควบคู่กับความรับผิดชอบต่อ เคารพสิทธิเสรีภาพของผู้อื่น เคารพความแตกต่าง เคารพหลักความเสมอภาค เคารพกติกา ไม่แก้ปัญหาด้วยความรุนแรง ตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม ร่วมรับผิดชอบ มีจิตสาธารณะ และกระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบต่อหรือร่วมขับเคลื่อนสังคมและแก้ปัญหาสังคมในระดับต่างๆ ตั้งแต่ในระดับครอบครัว ระดับชุมชน จนถึงระดับประเทศ ระดับอาเซียน และระดับประชาคมโลก ซึ่งประเทศต่างๆ เช่น ประเทศสหรัฐอเมริกา และประเทศเยอรมนีได้จัดให้มีการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมืองขึ้นมาและประสบความสำเร็จในการสร้างพลเมืองจนเป็นตัวอย่างให้กับประเทศต่างๆ ซึ่งปัจจุบันการสร้างความเป็นพลเมืองได้กลายเป็นปัจจัยของความสำเร็จในการปกครองระบอบประชาธิปไตยของประเทศต่างๆ ทั่วโลก^{๒๐}

๓. ปริญญา เทวานฤมิตรกุล ได้เขียนถึงพลเมืองในหนังสือ “การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง (Civic Education)” ว่า “พลเมือง” ประกอบด้วยคำว่า “พล” และคำว่า “เมือง” พลเมืองจึงหมายถึง “กำลังของเมือง” แต่ “พลเมืองของระบอบประชาธิปไตยไม่เหมือนกับ “พลเมือง” ของการปกครองระบอบอื่นที่พลเมืองเมืองจะมีคุณสมบัติอย่างไรนั้น ก็ขึ้นอยู่กับผู้เป็นเจ้าของอำนาจของประเทศนั้นจะกำหนดให้เป็น ซึ่งต่างกับ “พลเมือง” ของระบอบประชาธิปไตยที่พลเมืองมีฐานะเป็นเจ้าของประเทศ มีอิสรภาพในการเลือกวิถีชีวิต มีสิทธิ เสรีภาพอย่างเสมอภาคกัน โดยคำนึงถึงสิทธิของเจ้าของประเทศคนอื่นด้วย ควบคู่กับความรับผิดชอบต่อตนเอง ผู้อื่น และสังคม

ดังนั้น “ความเป็นพลเมือง” (Citizenship) ของระบอบประชาธิปไตย จึงมีลักษณะที่หมายถึง การเป็นสมาชิกของสังคมที่มีอิสรภาพควบคู่กับความรับผิดชอบต่อ และมีสิทธิเสรีภาพควบคู่กับหน้าที่ โดยมีความสามารถในการยอมรับความแตกต่างและเคารพกติกาในการอยู่ร่วมกัน พร้อมทั้งมีส่วนร่วมต่อความเป็นไปและการแก้ปัญหาในสังคมของตนเอง คือต้องมีคุณสมบัติของความเป็นพลเมืองขั้นพื้นฐานใน ๖ ประการ ได้แก่ หนึ่ง รับผิดชอบต่อตนเองและ

^{๒๐}วรากรณ์ สามโกเศศ, “การศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง”, **มติชน**, ฉบับวันที่ ๓ มี.ค. ๒๕๕๔ (กรอบข่าว) [ออนไลน์] แหล่งที่มา : http://www.moe.go.th/moe/th/news/detail.phpnewsID=22721&Key=news_research [๑๙ เมษายน ๒๕๕๖].

พึ่งตนเองได้ สอง เคารพสิทธิผู้อื่น สาม เคารพความแตกต่าง สี่ เคารพหลักความเสมอภาค ห้า เคารพกติกา และ หก รับผิดชอบต่อสังคมและส่วนรวม^{๒๑}

๔. สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา ได้กล่าวถึงความสำคัญในการสร้างความเป็นพลเมืองไว้ในหนังสือ “ยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๖๑” สรุปได้ว่า การสร้างความเป็นพลเมืองเป็นสิ่งสำคัญและถือเป็นวาระแห่งชาติที่ทุกภาคส่วนสังคมต้องตระหนักให้ความสำคัญ และปฏิบัติตนเป็นแบบอย่าง เพื่อให้บรรลุถึงคุณสมบัติของพลเมืองในระบอบประชาธิปไตย ๖ ประการ ได้แก่ ๑) มีอิสรภาพ (liberty) และพึ่งตนเองได้ (independent) ไม่อยู่ภายใต้การครอบงำของระบบอุปถัมภ์ ๒) เคารพสิทธิผู้อื่น ไม่ใช้สิทธิเสรีภาพของตนไปละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น (ทั้งนี้เป็นไปตามรัฐธรรมนูญมาตรา ๒๘ ที่บัญญัติว่า “บุคคลย่อมใช้...สิทธิและเสรีภาพของตนได้เท่าที่ไม่ละเมิดสิทธิเสรีภาพของบุคคลอื่น”) ๓) เคารพความแตกต่าง มีทักษะในการฟัง และยอมรับความคิดเห็นที่แตกต่างจากตนเอง ๔) เคารพหลักความเสมอภาค เคารพศักดิ์ศรีความเป็นมนุษย์ของผู้อื่น และเห็นคุณค่าเท่าเทียมกัน มองคนเป็นแนวระนาบ ไม่ใช่แนวตั้ง ๕) เคารพกติกา เคารพกฎหมาย ใช้กติกาในการแก้ปัญหา ไม่ใช่กำลัง และยอมรับผลของการละเมิดกฎหมาย ๖) รับผิดชอบต่อสังคม ตระหนักว่าตนเองเป็นส่วนหนึ่งของสังคม กระตือรือร้นที่จะรับผิดชอบต่อ และร่วมแก้ไขปัญหาสังคมโดยเริ่มต้นที่ตนเอง

โดยเป้าหมายของยุทธศาสตร์คือเพื่อให้การปกครองตามระบอบประชาธิปไตยประสบความสำเร็จ โดยสร้างพลเมืองซึ่งเป็นสมาชิกในสังคมได้ตระหนักถึงสิทธิเสรีภาพและความรับผิดชอบต่อตนเองผู้อื่นและสังคม เพื่อให้ประเทศไทยก้าวสู่ความเป็น “สังคมพลเมือง” (Civic society)^{๒๒}

๕. เอ็ดวิน เฟนตัน (Edwin Fenton) ให้นิยามพลเมืองดีว่า ต้องเป็นผู้มีทัศนคติและค่านิยมที่เหมาะสม นั่นคือ เป็นผู้ที่ต้องการจะมีส่วนร่วมอย่างกระตือรือร้นและมีความรับผิดชอบต่อการกระทำทางการเมือง มีความเชื่อมั่นในเกียรติภูมิของบุคคล ยอมรับฟังคำโต้แย้งจากผู้อื่น มีทักษะและความสามารถในการแสวงหาความรู้ สามารถวิเคราะห์เรื่องต่างๆ เพื่อที่จะแยกแยะสาระที่ไม่ตรงกับความจริงได้^{๒๓}

^{๒๑}ปริญญา เทวานฤมิตรกุล, การศึกษาเพื่อสร้างพลเมือง = Civic Education, (กรุงเทพมหานคร: อักษรสัมพันธ, ๒๕๕๕), หน้า ๖ และ ๓๐-๓๑.

^{๒๒}สำนักงานเลขาธิการสภาการศึกษา, ยุทธศาสตร์พัฒนาการศึกษาเพื่อสร้างความเป็นพลเมือง พ.ศ. ๒๕๕๓-๒๕๖๑, (กรุงเทพมหานคร : ห้างหุ้นส่วนจำกัด วี.ที.ซี. คอมมิวนิเคชั่น, ๒๕๕๔), หน้า ๑๓-๑๕.

^{๒๓}Edwin Fenton, The New Social Studies, (New York : Holt, Rinehart and Winston, 1967), p. 25.

๖. ฮันนาห์ อาเรนต์ (Hannah Arendt) นักคิดทางการเมืองตะวันตกที่สำคัญคนหนึ่งได้ให้ทัศนะเกี่ยวกับความเป็นพลเมืองว่า ความเป็นพลเมือง คือวิถีทางที่ประชาชนสัมพันธ์กับอำนาจกฎหมาย รัฐบาล และรวมทั้งการร่วมมือซึ่งกันและกันในหมู่พลเมืองด้วยกันเองในชีวิตประจำวัน ทั้งนี้ เขายังได้ให้ความเห็นอีกว่า ชีวิตสาธารณะจึงมีสารัตถะอยู่ที่ความเป็นพลเมือง และถ้าถือว่าประชาธิปไตยเป็นเรื่องของรูปแบบทางการปกครอง ความเป็นพลเมืองก็หมายถึงการเป็นสมาชิกของชุมชนการเมืองที่เป็นประชาธิปไตยนั้นๆ ความเป็นพลเมืองจึงสัมพันธ์กับการเป็นสมาชิกของชาติ และในขณะที่รัฐชาติมีหน้าที่เหนือดินแดนที่จะจัดการกิจการภายนอกและภายใน การปกครองแบบประชาธิปไตยก็กำหนดให้พลเมืองของรัฐชาติมีอำนาจที่จะควบคุมการตัดสินใจทางการเมืองในสังคมการเมืองนั้นๆ รวมทั้งมีสิทธิและพันธะต่อสังคมการเมืองบางประการด้วย^{๒๔}

๗. แฮร์มันน์ โจเซฟ และ รูด วิลด์ฮุส (Hermann Josef and Ruud Veldhuis) ให้ทัศนะว่า ความเป็นพลเมือง ก็คือ ความสามารถ (competencies) และพฤติกรรม (behaviors) ของประชาชนในการทำหน้าที่พลเมือง ๔ ประการ ได้แก่ หน้าที่ทางวัฒนธรรมเกี่ยวกับพฤติกรรมที่เป็นไปตามแบบแผนประเพณี หน้าที่ทางเศรษฐกิจเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพและยั่งยืน หน้าที่ทางการเมืองเกี่ยวกับกระบวนการตัดสินใจของภาครัฐ และหน้าที่ทางสังคมเกี่ยวกับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์เพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยความเป็นพลเมืองมี ๔ มิติ คือ

มิติแรก คือ ความเป็นพลเมืองทางการเมือง (Political citizenship) โดยพลเมืองเป็นส่วนหนึ่งของกระบวนการตัดสินใจเกี่ยวกับการจัดสรรทรัพยากร โดยอาจทำได้ผ่านการลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง หรือมีส่วนร่วมกับองค์กรในชุมชนและส่วนท้องถิ่น

มิติที่สอง คือ ความเป็นพลเมืองทางสังคม (Social citizenship) โดยพลเมืองมีความสัมพันธ์ด้วยตนเองและมีหน้าที่ช่วยเหลือสังคมโดยรวม

มิติที่สาม คือ ความเป็นพลเมืองทางวัฒนธรรม (Cultural citizenship) โดยพลเมืองได้รับการศึกษาความรู้ และบรรทัดฐานค่านิยมต่างๆ จากกระบวนการทางสังคม และ

มิติที่สี่ คือ ความเป็นพลเมืองทางเศรษฐกิจ (Economic citizenship) โดยพลเมืองเป็นพนักงานและผู้บริโภคในสังคม^{๒๕}

^{๒๔} Hannah Arendt, อ้างใน ศิริตรัม คัลัมไพบุลย์, ๔ ปี รัฐธรรมนูญกับการเมืองภาคประชาชน (กรุงเทพมหานคร : คณะอนุกรรมการเฉลิมฉลองอนุสรณ์สถานวีรชนประชาธิปไตย, ๒๕๔๔), หน้า ๕๐.

^{๒๕} Hermann Josef and Ruud Veldhuis, (2006), อ้างใน แสงรวี ไทยดำริ, “ความไว้วางใจในการบริหารรัฐกิจกับความเป็นพลเมืองของประชาชนในกรุงเทพมหานคร”, วิทยานิพนธ์ปรัชญาดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยรามคำแหง, ๒๕๕๐), หน้า ๓๗.

๘. แกเบรียล เอ อัลมอนด์ และ ซิดนีย์ เวอร์บา (Gabriel A. Almond and Sidney Verba) ได้อธิบายถึงวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง ว่าเป็นส่วนผสมของทัศนคติ ความเชื่อ ๒ อย่าง ควบคู่กันไปคือ การเคารพเชื่อฟังยอมรับในอำนาจอย่างหนึ่ง และความเป็นอิสระอย่างมั่นคง อีกอย่างหนึ่ง พลเมืองที่เป็นประชาธิปไตยในอุดมคติได้แก่ ผู้ที่เชื่อมั่นในความชอบธรรม ความสามารถ และความตั้งใจของผู้ปกครองประเทศ แต่ในขณะเดียวกันก็ยังมีความเชื่อมั่นว่าเขามีสิทธิ และความสามารถที่จะเข้าไปมีส่วนร่วม และมีอิทธิพลต่อการปฏิบัติงานของรัฐบาล ลักษณะด้านแรกของทัศนคตินี้ คือความสามารถในการเป็นผู้อยู่ใต้การปกครอง (subject competence) และลักษณะด้านที่สองของทัศนคติดังกล่าว คือ ความสามารถในการเป็นพลเมืองผู้มีส่วนร่วมในการปกครอง (citizen competence)^{๒๖}

๙. โรเซนบัม เวทเทอร์ (Rosenbaum Waiter) ได้เสนอว่าวัฒนธรรมทางการเมืองแบบพลเมือง อาจเกิดจากการสะสมบรรดาความโน้มเอียงของประชาชนที่มีต่อองค์ประกอบพื้นฐานของระบบการเมือง ซึ่งสามารถแบ่งได้เป็น ๓ ระดับ คือ ๑) วัฒนธรรมทางการเมืองเกี่ยวกับความคิด ความเชื่อของสมาชิกในสังคมต่อระบบการเมือง เช่น ความชื่นชมการปกครองระบอบประชาธิปไตย การยกย่องเสรีภาพ และความเท่าเทียมกันของคนในสังคม เป็นต้น ๒) วัฒนธรรมทางการเมืองเกี่ยวกับการกระทำเป็นแบบแผนวิธีการปฏิบัติในทางการเมือง เช่น การเลือกตั้ง การหาเสียง และการชุมนุมประท้วง เป็นต้น ๓) วัฒนธรรมทางการเมืองเกี่ยวกับสิ่งประดิษฐ์ ซึ่งระบบสังคมได้จัดตั้งขึ้น ได้แก่ สถาบันการเมืองต่างๆ พรรคการเมืองและกลุ่มผลประโยชน์ เป็นต้น^{๒๗}

๑.๖.๒ เอกสารที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา

ระบบการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีแบบบูรณาการและมีคุณภาพตามหลักพระพุทธศาสนา มีเอกสารที่เกี่ยวข้อง ดังนี้

๑. พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้อธิบายถึงหลักการฝึกฝนและพัฒนามนุษย์ เพื่อให้ดำเนินชีวิตได้ถูกต้องตามหลักไตรสิกขา ในหนังสือ “พุทธธรรม” พอสรุปสาระสำคัญได้ดังนี้

(๑) อธิศีลสิกขา (ศีล) คือ การฝึกความประพฤติสุจริตทางกาย วาจา และอาชีวะ ได้แก่ การรวมองค์มรรคข้อ สัมมาวาจา สัมมากัมมันตะ และสัมมาอาชีวะ เข้ามา ซึ่งก็คือการดำรง

^{๒๖} Gabriel A. Almond and Sidney Verba, อ้างใน ชัยอนันต์ สมุทวณิช, **ประชาธิปไตย สังคมนิยม คอมมิวนิสต์กับการเมืองไทย**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์พิมณศ, ๒๕๒๐), หน้า ๘๖-๘๙.

^{๒๗} Rosenbaum Waiter, **Political Culture**, (London : Thomas Nelson and Sons, Ltd. 1975), p. 4, อ้างใน สมบัติ อารังญวงศ์, **การเมือง : แนวความคิดและการพัฒนา**, พิมพ์ครั้งที่ ๒๐, (กรุงเทพมหานคร : สำนัก พิมพ์สมาธรรม, ๒๕๕๕), หน้า ๓๑๑.

ตนด้วยดีในสังคม รักษาระเบียบวินัย ปฏิบัติหน้าที่และความรับผิดชอบทางสังคมให้ถูกต้อง มีความสัมพันธ์ทางสังคมที่ดีงาม เกื้อกูลเป็นประโยชน์ ช่วยรักษาและส่งเสริมสภาพแวดล้อม โดยเฉพาะในทางสังคมให้อยู่ในภาวะเอื้ออำนวยแก่การที่ทุกๆ คนจะสามารถดำเนินชีวิตที่ดีงาม หรือปฏิบัติตามมรรคกันได้ดีด้วยดี

(๒) อธิจิตตสิกขา (สมาธิ) คือ การฝึกปรือในด้านคุณภาพและสมรรถภาพของจิต ได้แก่ การรวมองค์มรรคข้อ สัมมาวายามะ สัมมาสติ และสัมมาสมาธิ เข้ามา ซึ่งก็คือการฝึกให้มีจิตใจเข้มแข็ง มั่นคงแน่นอน ควบคุมตนได้ดี มีสมาธิ มีกำลังใจสูง ให้เป็นจิตที่สงบ ผ่องใส เป็นสุข บริสุทธิ์ปราศจากสิ่งรบกวนหรือทำให้เสวราหมอง อยู่ในสภาพเหมาะแก่การใช้งานมากที่สุด โดยเฉพาะการใช้ปัญญาอย่างลึกซึ้ง และตรงตามความเป็นจริง

(๓) อธิปัญญาสิกขา (ปัญญา) คือ การฝึกปรือปัญญาให้เกิดความรู้ความเข้าใจสิ่งทั้งหลายตามความเป็นจริงจนถึงความหลุดพ้น มีจิตใจเป็นอิสระ ผ่องใส เบิกบานโดยสมบูรณ์ ได้แก่ การรวมองค์มรรคข้อสัมมาทิฐิ และสัมมาสังกัปปะ เข้ามา ซึ่งก็คือ การฝึกอบรมให้เกิดปัญญาบริสุทธิ์ที่รู้แจ้งชัดตรงตามสภาพความเป็นจริง ไม่เป็นความรู้ความคิดความเข้าใจที่ถูกบิดเบือน เคลือบคลุมย้อมสี อำพราง หรือพรางมัว เป็นต้น เพราะอิทธิพลของกิเลสมีวิชาและตัณหาเป็นผู้นำที่ครอบงำจิต การฝึกปัญญาเช่นนี้ต้องอาศัยการฝึกจิตให้บริสุทธิ์ผ่องใสเป็นพื้นฐาน แต่ในเวลาเดียวกัน เมื่อปัญญาที่บริสุทธิ์รู้เห็นตามเป็นจริงนี้เกิดขึ้นแล้ว ก็กลับช่วยให้จิตนั้นสงบ มั่นคง บริสุทธิ์ ผ่องใสอย่างแน่นอนยิ่งขึ้น และส่งผลออกไปในการดำเนินชีวิตคือ ทำให้วางใจ วางท่าที มีความสัมพันธ์กับสิ่งทั้งหลายอย่างถูกต้อง และใช้ปัญญาที่บริสุทธิ์ ไม่เอนเอียง ไม่มีกิเลสแอบแฝง คิดพิจารณาแก้ไขปัญหิต่างๆ ทำกิจทั้งหลายในทางที่เป็นไปเพื่อประโยชน์สุขอย่างแท้จริง^{๒๔}

๒. พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต) ได้กล่าวถึงหนทางในการพัฒนาคน ไว้ในหนังสือ “รุ่งอรุณของการศึกษาเบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน” พอสรุปได้ว่า ต้องพัฒนาไปทั้งสิ้นสี่ด้านตามองค์ประกอบในการดำเนินชีวิตตามมิติของภาวนา ๔ แต่โยงกันเป็นระบบอันเดียว ประกอบด้วย

(๑) พัฒนากายหรือกายภาวนา ซึ่งพระพุทธศาสนาไม่ได้เน้นที่การทำให้ร่างกายเติบโตแข็งแรง แต่ถือว่าการกินอาหารให้ได้คุณค่า กินพอดี ด้วยความรู้จักประมาณ ให้ร่างกายอยู่ ผาสุก มีสุขภาพดี เป็นฐานให้การพัฒนาด้านอื่นๆ ต่อไป

(๒) พัฒนาศีลหรือศีลภาวนา ที่เป็นการพัฒนาทางสังคม ซึ่งไม่มุ่งแต่การอยู่ร่วมกับผู้อื่นได้ดีโดยไม่เบียดเบียนกันเท่านั้น แต่มุ่งถึงการฝึกอบรมกายวาจา ให้เป็นฐานในการพัฒนาจิต

^{๒๔} พระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ.ปยุตฺโต), **พุทธธรรม ฉบับปรับปรุงและขยายความ**, พิมพ์ครั้งที่ ๑๓, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ บริษัท สหธรรมมิก จำกัด, ๒๕๕๑), หน้า ๙๑๔-๙๑๕.

ต่อด้วย กล่าวคือการฝึกอบรม ให้รู้จักควบคุมตนในเรื่องกาย วาจา นั้น เริ่มด้วยการไม่เบียดเบียนผู้อื่น ให้อยู่ร่วมกันกับผู้อื่นได้ดี เป็นไปในทางที่เกื้อกูลต่อกันในสังคม อันนี้เป็นศีลขั้นพื้นฐาน แต่นอกเหนือจากนั้น ยังมีการศึกษาอบรมกายวาจาให้ประณีตยิ่งขึ้นไปอีก โดยที่ความสามารถในการฝึกพฤติกรรมทางกายวาจาของตนนั้น จะเป็นฐานแก่การพัฒนาจิตใจต่อไป

(๓) พัฒนาจิตใจหรือจิตภาวนา คือเมื่อพัฒนาจิตใจดี ก็จะเชื่อมโยงส่งผลคือออกมาต่อร่างกาย เช่น ใจไม่โกรธไม่เคียด ช่วยให้มีสุขภาพดีและมีผลในการสัมพันธ์หรือในการอยู่ร่วมสังคมด้วย ทำให้การสัมพันธ์กับโลก และสภาพแวดล้อมภายนอกพลอยดีไปด้วย และการพัฒนาจิตใจนั้น เช่น เมื่อมีสมาธิ ใจไม่ว้าวุ่นสับสน ก็เป็นฐานให้แก่การพัฒนาปัญญาต่อไป

(๔) พัฒนาปัญญาหรือปัญญาภาวนา คือเมื่อพัฒนาปัญญาดีแล้ว ก็ทำให้จิตใจเป็นอิสระ เพราะรู้ว่าจะทำอะไรปฏิบัติต่ออะไรอย่างไร แก้ไขข้อติดขัดขจัดปัญหา หายยึดอัดหลุดโล่งไปได้ ตลอดจนรู้เท่าทันชีวิตและโลกตามเป็นจริง รู้เท่าทันเหตุปัจจัย มีอะไรเกิดขึ้นก็รู้จักมองตามเหตุปัจจัย และปัญญาในพระพุทธศาสนา มีอยู่หลายขั้น เริ่มตั้งแต่การรู้จักกับ รู้ประสบการณ์ให้ตรงตามเป็นจริง การคิดตามเป็นจริง โดยไม่ถูกครอบงำด้วยอคติ หรือโลภะ โทสะ โมหะ จนถึงความรู้ความเข้าใจโลกและชีวิตตามเป็นจริง ที่ทำให้มีจิตใจเป็นอิสระ ด้วยเหตุนี้ ปัญญาภาวนาอาจจะต้องใช้คำว่า wisdom development^{๒๙}

๓. เสฐียรพงษ์ วรรณปก ได้อธิบายถึงความสำคัญของไตรสิกขาไว้ในหนังสือ “คำบรรยายพระไตรปิฎก” ว่า หลักธรรมที่พระพุทธองค์ทรงสอนแก่พระอานนท์บ้าง แก่พระภิกษุสงฆ์ที่มาเข้าเฝ้าตามรายทางบ้าง ว่าทรงเน้นธรรมะข้อใดมากที่สุด ในช่วงที่เสด็จพุทธดำเนินจากกรุงราชคฤห์ มุ่งตรงไปยังเมืองกุสินารา สถานที่ดับขันธปรินิพพาน ขณะประทับอยู่ ณ เขาคิชฌกูฏ เขตพระนครราชคฤห์นั้น พระบาลีบันทึกไว้ว่า ธรรมมีกถา (อ่านว่า “ทำมีกะถา” แปลว่า ถ้อยแถลงเกี่ยวกับธรรมะ) เรื่องไตรสิกขา พระองค์ได้ตรัสสอนภิกษุทั้งหลายบ่อยที่สุด โดยทรงสรุปสารประโยชน์ของไตรสิกขาไว้ว่า “อย่างนี้ศีล อย่างนี้สมาธิ อย่างนี้ปัญญา สมาธิอันศีลอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ ปัญญาอันสมาธิอบรมแล้วย่อมมีผลใหญ่ มีอานิสงส์ใหญ่ จิตอันปัญญาอบรมแล้วย่อมหลุดพ้นจากอาสวะโดยชอบ คือ กามาสวะ ภาวาสวะ อวิชชาสวะ”^{๓๐}

^{๒๙} พระธรรมปิฎก (ป.อ. ปยุตฺโต), **รุ่งอรุณของการศึกษา เบิกฟ้าแห่งการพัฒนาที่ยั่งยืน**, พิมพ์ครั้งที่ ๒, (กรุงเทพมหานคร : บริษัท พิมพ์สวย จำกัด, ๒๕๔๖), หน้า ๑๔๑-๑๔๖.

^{๓๐} เสฐียรพงษ์ วรรณปก, **คำบรรยายพระไตรปิฎก**, (กรุงเทพมหานคร : โรงพิมพ์ธรรมสภาสถาบันสันติธรรม, ๒๕๕๓), หน้า ๔๗.

๑.๖.๓ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา

๑. พระจิรวัดน์ วุฒิพงศ์ ได้วิจัยเรื่อง “ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อพัฒนาตนตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)” พอสรุปได้ว่า หลักการศึกษาในพระพุทธศาสนา คือ ไตรสิกขา หรือศีล สมาธิ ปัญญา มีจุดมุ่งหมายสูงสุดที่ความเป็นพระอรหันต์ นอกจากนี้ยังเป็นเครื่องวัดและเป็นตัวบ่งชี้ความสำเร็จของมนุษย์ ได้พัฒนาให้มีความรู้ ความสามารถ ความคิด ความอ่าน ความประพฤติที่ดีงาม ทั้งยังมีส่วนช่วยในการฝึกฝนอบรมพัฒนาคนให้เกิดความดีงาม ความเจริญทางด้านจิตใจเป็นส่วนสำคัญ และที่สังคมไทยปัจจุบันมุ่งหวังคือ การศึกษาตามหลักไตรสิกขาจะเป็นกระบวนการพัฒนาคนให้เป็นคนดี มีศีลธรรม มีหลักในการดำเนินชีวิตที่ถูกต้อง และมีความสุข ตลอดจนใช้ชีวิตอยู่ในสังคมได้อย่างพอเหมาะพอดีกับสภาพของตัวเอง^{๓๑} ซึ่งการพัฒนาตนในพระพุทธศาสนาใช้หลักภาวนา ๔ คือ กายภาวนา ศีลภาวนา จิตตภาวนา และปัญญาภาวนา ไว้สำหรับตรวจสอบการพัฒนาตน โดยริเริ่มการฝึกใจเป็นสำคัญ เพราะใจนั้นเป็นผู้บงการให้บุคคลมีพฤติกรรมต่างๆ ออกมา การพัฒนาตนตามแนวพระพุทธศาสนานี้ เป็นการฝึกให้บุคคลมีจิตใจสงบ ทำให้เกิดการพัฒนาคุณธรรมและจริยธรรม และเมื่อมีจิตใจสงบก็ย่อมจะมีผลต่อสภาพทางร่างกาย พฤติกรรมหรือการประพฤติปฏิบัติเป็นไปแต่ในสิ่งที่ดีงาม เป็นการฝึกจิตให้ลดจากกิเลสและเกิดความอดกลั้นต่อสิ่งชั่วร้ายทั้งหลาย^{๓๒}

๒. พระมหาสมบุญ พรธนา ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของสัมมาทิฐิในการพัฒนาชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระไตรปิฎก”^{๓๓} พบว่า การพัฒนาชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาหรือหลักอริยมรรคจะเกิดจากสัมมาทิฐิซึ่งมีอิทธิพลต่อการกำหนดกรอบการมองโลกและชีวิตของคนในสังคม ปัจจัยที่ทำให้เกิดสัมมาทิฐิ คือ ปรโตโฆสะและโยนิโสมนสิการ ซึ่งกระบวนการพัฒนาชีวิตตามหลักอริยมรรค สามารถแบ่งได้เป็น ๓ ช่วง คือ ๑) ช่วงการนำเข้าสู่การพัฒนา โดยมีสัมมาทิฐิเป็นองค์ธรรมความรู้เบื้องต้น ในกระบวนการแก้ไขปัญหาวีชีวิต ๒) ช่วงกระบวนการฝึกอบรม สัมมาทิฐิเป็นองค์ธรรมกำกับการพัฒนาให้เป็นไปในทางที่ถูกที่ควร ๓) ช่วงบรรลุจุดหมายของการพัฒนา เมื่อสัมมาทิฐิมีการพัฒนาให้มีคุณภาพที่สมบูรณ์

^{๓๑}พระจิรวัดน์ วุฒิพงศ์, “ศึกษาวิเคราะห์การศึกษาเพื่อพัฒนาตนตามทัศนะของพระพรหมคุณาภรณ์ (ป.อ. ปยุตฺโต)”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๓), หน้า ๑๒๐-๑๒๑.

^{๓๒}พระมหาสมบุญ พรธนา, “การศึกษาวิเคราะห์บทบาทและความสำคัญของสัมมาทิฐิในการพัฒนาชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทาในพระไตรปิฎก”, *วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๔๔).

จะทำให้บรรลุจุดหมายคือนิพพาน กล่าวโดยสรุปคือการพัฒนาชีวิตตามหลักมัชฌิมาปฏิปทา โดยมีสัมมาทิฐิเป็นตัวนำ สามารถพัฒนาชีวิตให้ดีขึ้นจนบรรลุจุดหมาย คือ นิพพาน

ด้วยเหตุนี้ พระพุทธศาสนาจึงให้ความสำคัญแก่บทบาทของทิฐิสูงมาก เพราะเป็นปัจจัยที่ทำให้เกิดการพลิกผันในวิถีชีวิตและสังคม สัมมาทิฐิมีบทบาทเป็นตัวชี้นำ ขับเคลื่อน และกำกับทิศทางการพัฒนาชีวิตตั้งแต่ต้นจนจบ โดยในจุดเริ่มต้นของการพัฒนา สัมมาทิฐิจะเป็นศูนย์รวมของความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับขั้นตอนในการแก้ปัญหาชีวิตตามหลักอริยสัจ ๔ จากนั้นขับเคลื่อนชีวิตเข้าสู่กระบวนการพัฒนาตามแนวทางในอริยสัจข้อสุดท้าย คือ อริยมรรคมีองค์ ๘ ทำให้ทุกๆ มิติของชีวิตทั้งทางด้านสังคม (ศีล) จิตใจ (สมาธิ) และปัญญา ได้รับการพัฒนาไปพร้อมๆ กันในลักษณะดุลยภาพและเป็นองค์รวมในขั้นสุดท้ายของการพัฒนา

๓. พระพุทธินันท์ บุญเรือง ได้ศึกษางานวิจัยเรื่อง “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา” พอสรุปได้ว่า มีหลักธรรมทางพระพุทธศาสนาหลายประการที่สามารถนำมาปรับใช้กับการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ในปัจจุบันได้ เช่น หลักทวิสุตมมิกัตถ สังวัตตนิคัธมม สัมปรายิกัตถสังวัตตนิคัธมม อิทธิบาท มรรค สังโยชน์ หรือรวมเรียกว่า ไตรสิกขา การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์นั้นเป็นการพัฒนาคน หลักธรรมเหล่านี้สามารถนำไปใช้ในการพัฒนาทรัพยากรมนุษย์ได้เหมาะสมและเกิดประสิทธิผลซึ่งมีเป้าหมายสำคัญในการพัฒนาหลักๆ อยู่เพียง ๔ อย่าง (ภาวนา ๔) คือ การพัฒนากาย การพัฒนาศีล การพัฒนาจิต และการพัฒนาปัญญา^{๓๓}

๔. พิชญ์รัตน์ บุญช่วย ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การศึกษากระบวนการสร้างภาวนา ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา” พบว่า ไตรสิกขาเป็นระบบการศึกษาที่เน้นการฝึกอบรมตนเองอย่างเป็นขั้นตอนและมีกระบวนการที่ประสานกันอย่างเป็นพื้นฐานให้แก่กันจนถึงความพ้นทุกข์ โดยเริ่มจากการสำรวจมรณังกาย วาจา ใจ ไม่ให้ตกอยู่ภายใต้การครอบงำของกิเลสและให้มีปกติไม่เบียดเบียนผู้อื่น ต่อเมื่อกาย วาจา ใจ สงบระงับจากอารมณ์ภายนอกแล้วจึงเป็นฐานในการฝึกอบรมจิตให้มีสติตั้งมั่น เกิดสมาธิไม่หวั่นไหวไปตามอำนาจของนิวรณ์ ๕ จนจิตนิ่ง สงบเป็นกลางอย่างมีสติอยู่ในสภาพควรแก่การงานแล้ว จึงสามารถใช้ปัญญาพิจารณาสภาวะธรรมที่ปรากฏขึ้นในปัจจุบันขณะ จนรู้ทันสภาวะไตรลักษณ์ของสิ่งทั้งหลายทั้งภายในและภายนอกตามความเป็นจริงและรู้แจ้งในอริยสัจ ๔ ทำให้สามารถละกิเลสที่เป็นเหตุให้เกิดทุกข์ได้โดยสิ้นเชิง^{๓๔}

^{๓๓}พระพุทธินันท์ บุญเรือง, “การพัฒนาทรัพยากรมนุษย์แบบยั่งยืนตามหลักพระพุทธศาสนา”, วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยราชภัฏเชียงราย, ๒๕๕๙), บทคัดย่อ.

^{๓๔}พิชญ์รัตน์ บุญช่วย, “การศึกษากระบวนการสร้างภาวนา ๔ โดยใช้หลักไตรสิกขา”, วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรมหาบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๙), หน้า ๑๕๕.

๑.๖.๔ งานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมืองดี

๑. ศรัณย์ เลิศรักษัมงคล ได้ศึกษาวิจัยเรื่อง “การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา” ผลการศึกษาพบว่า ความเป็นพลเมืองในโลกตะวันตกจะหมายถึงการปฏิบัติตามกฎหมาย การใช้สิทธิเลือกตั้ง การเข้าไปมีส่วนร่วมในกิจกรรมทางการเมืองหรือในกิจการของรัฐรูปแบบต่างๆ และความเป็นประชาธิปไตย ส่วนความเป็นพลเมืองในโลกตะวันออก มุ่งเน้นไปในเรื่องความมีคุณธรรมจริยธรรม การปฏิบัติตนตามหน้าที่รับผิดชอบและตามบทบาทที่ตนเองได้รับให้ดีที่สุดเป็นหลัก และความเป็นพลเมืองในการรับรู้ของสังคมไทยเท่าที่ผ่านมาได้ปรับเปลี่ยนไปได้ตามแต่ยุคสมัย ปัจจุบันได้เน้นเรื่องการรับผิดชอบต่อส่วนรวมภายใต้ระบอบประชาธิปไตย และการมีสิทธิเสรีภาพ ความเสมอภาคกัน

อย่างไรก็ตามจากการศึกษาตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา พบว่า ตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองมีความสอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา ดังนี้ (๑) ตัวชี้วัดด้านสมรรถนะของพลเมือง สอดคล้องกับหลักธรรม คือ นาถกรรมธรรม ๑๐ และอธิปหานิยธรรม ๗ (๒) ตัวชี้วัดด้านการมีส่วนร่วมในสังคมสอดคล้องกับหลักธรรม คือ สังคหัตถุธรรม ๔ สาราณียธรรม ๔ และพรหมวิหารธรรม ๔ และ (๓) ตัวชี้วัดด้านสิทธิ เสรีภาพ และความเสมอภาค สอดคล้องกับหลักธรรม คือ อธิปไตย ๓ และสัปปริสธรรม ๗ โดยสามารถนำตัวชี้วัดไปประยุกต์ใช้กับสังคมได้โดยผ่านการวิเคราะห์ด้วยตัวแบบจำลองระบบสังคม^{๓๕}

๒. พรพรรณ วีระปรียากร ศึกษาวิจัยเรื่อง “การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย” พอสรุปได้ว่า ความเป็นพลเมืองไทยในระบอบประชาธิปไตยที่สังคมไทยมุ่งหวัง คือ ความเป็นพลเมืองตามวิถีประชาธิปไตย (Democratic citizenship) ที่จำเป็นต้องมีลักษณะของความเป็นพลเมือง ๓ ประการหลัก ได้แก่ ๑) การมีความรู้ (Civic knowledge) เกี่ยวกับอุดมการณ์ ค่านิยม ความเชื่อ สภาพแวดล้อมทางกายภาพและสังคม รวมถึงการปฏิบัติตนในระบอบการเมืองแบบประชาธิปไตยซึ่งเป็นพื้นฐานสำหรับความเป็นพลเมือง ๒) การมีทักษะ (Civic skill) เกี่ยวกับสิทธิของการเป็นพลเมืองของตน (Civil rights) หน้าที่ของตน (Civil duty) ที่จะช่วยพัฒนาความรู้และความสามารถในการคิด และการปฏิบัติได้อย่างถูกต้องเหมาะสมตามสิทธิและสามัญสำนึก และ ๓) การมีคุณธรรม (Civic virtue) ได้แก่ การมีวินัยในตน มีเคารพต่อตนเองและบุคคลอื่น มีความเสมอภาค ยอมรับฟังความคิดเห็นที่แตกต่าง การมีความรับผิดชอบต่อ เห็นแก่ประโยชน์

^{๓๕} ศรัณย์ เลิศรักษัมงคล, “การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา”, *วิทยานิพนธ์พุทธศาสตรดุษฎีบัณฑิต*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย, ๒๕๕๕).

ส่วนรวมมากกว่าส่วนตน และยึดมั่นในการปกครองระบอบประชาธิปไตยแบบมีส่วนร่วม เป็นต้น นอกจากนี้ ยังเสนอว่า การอยู่ร่วมกันในสังคมย่อมมีความขัดแย้งเกิดขึ้นอยู่เสมอจึงต้องมีความพร้อมที่จะประนีประนอมหาทางออกอย่างสันติและสร้างสรรค์ต่อส่วนรวม มีความตระหนักถึงความเท่าเทียมกันและการตระหนักถึงการเป็นสมาชิกของสังคมร่วมกัน มีความซื่อสัตย์ต่อกัน มีความไว้วางใจกัน เชื่อถือกัน และปฏิบัติตามกฎหมายร่วมกัน ช่วยเหลือเกื้อกูลกัน มีความอดทนอดกลั้นต่อความขัดแย้ง เปิดกว้างยอมรับในความแตกต่างหลากหลาย (Inclusion) รวมทั้งการตัดสินใจหาทางเลือกที่ดีที่สุดจากการไตร่ตรองอย่างรอบด้าน (Public Deliberation)^{๓๖}

๓. วีรพงษ์ นกน้อย ได้วิจัยเรื่อง “ลักษณะความเป็นพลเมืองดี : กรณีศึกษานิสิตระดับอุดม ศึกษามหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์” สรุปได้ว่า คุณสมบัติของความเป็นพลเมืองดีในระบอบประชาธิปไตยควรมีลักษณะ ๒ ประการที่สำคัญ ประกอบด้วย

ประการแรก “เป็นพลเมืองที่เข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง” คือ เป็นการแสดงออกถึงบทบาทหน้าที่ของบุคคล และบทบาทหน้าที่ทางสังคมทั้งในฐานะที่เป็นสมาชิกของสังคม และในฐานะที่เป็นพลเมืองของชาติ โดยการแสดงออกในการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมือง ซึ่งเป็นการส่งเสริมให้เกิดความมีระเบียบวินัย และเคารพกฎเกณฑ์ทางสังคม และเป็นการทำเพื่อส่วนรวม ตลอดจนทำให้ตระหนักและเห็นถึงคุณค่าของการเข้ามีส่วนร่วมทางการเมืองตามระบอบประชาธิปไตยอย่างถูกต้องตามกฎหมาย นั่นก็คือ รูปแบบที่เป็นการแสดงออกถึงกิจกรรมทางการเมืองที่เกิดขึ้นโดยความสมัครใจที่ปราศจากการบังคับหรือขู่เข็ญ และเป็นไปอย่างถูกต้องตามกฎหมาย หรือตามบทบัญญัติรัฐธรรมนูญในระบอบประชาธิปไตย เช่น การช่วยรณรงค์ในการหาเสียง การไปลงคะแนนเสียงเลือกตั้ง ให้การสนับสนุนพรรคการเมืองที่ตนเองชื่นชอบ ตลอดจนการช่วยเหลือและบริจาคให้กับพรรคการเมืองที่ตนเองให้การสนับสนุน เป็นต้น

ประการที่สอง “เป็นพลเมืองที่มีคุณธรรมในการใช้ชีวิต” คือ มีคุณลักษณะหรือคุณสมบัติที่จำเป็นเพื่อการอยู่ร่วมกันในสังคม โดยยึดหลักของคุณธรรมในการใช้ชีวิต นั่นก็คือ หลักธรรมของศาสนาที่บุคคลไม่ว่าจะมีฐานะหรือชาติตระกูลใดๆ ยึดถือเป็นแนวทางในการประพฤติและปฏิบัติตน ตามแนวคิทางพระพุทธศาสนาที่สามารถก่อให้เกิดประโยชน์สุขแก่ตนเองและสังคมโดยส่วนรวมเป็นประการสำคัญ ซึ่งเป็นการเตรียมบุคคลโดยสร้างอุปนิสัยที่ดี ความมีวินัยในการทำงาน ความมีจริยธรรมที่ดีงาม และสามารถพัฒนาตนเองทั้งทางด้านจิตใจและสติปัญญาเพื่อให้สามารถดำรงชีวิตได้ด้วยตนเอง เข้าใจตนเอง เข้าใจผู้อื่น และเห็นความสำคัญ

^{๓๖} พรพวรรณ วีระปริยากร, “การสร้างคุณธรรมของความเป็นพลเมืองในชุมชนไทย”, วิทยานิพนธ์พัฒนศึกษาศาสตรดุษฎีบัณฑิต, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยศรีนครินทรวิโรฒ, ๒๕๔๓), หน้า ๒ และ ๘.

ของการอยู่ร่วมกัน โดยคำนึงถึงความเป็นจริงในสังคม มีความสอดคล้องและยืดหยุ่นกับสภาพสังคมและท้องถิ่นที่บุคคลนั้นๆ อาศัยอยู่ได้นั่นเอง ^{๓๗}

๔. ปลินทร เพ็ชรฤทธิ์ ได้กล่าวถึงคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีในงานวิจัยเรื่อง “สภาพและปัญหาการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้แก่แก่นักเรียนมัธยมศึกษาของครูสังคมศึกษา” ^{๓๘} พอสรุปความสำคัญได้ว่า คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีที่ควรเสริมสร้างและพัฒนาให้กับนักเรียนมีอยู่ ๕ ด้านด้วยกัน ประกอบด้วย

(๑) คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านทักษะพื้นฐาน คือการเป็นผู้รู้จักคิดวิเคราะห์ แก้ปัญหาอย่างมีเหตุผล สนใจข่าวสารและกระแสการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น สามารถรู้เท่าทันต่อความเปลี่ยนแปลงต่างๆ ที่เกิดขึ้นอย่างรวดเร็วและหลากหลาย รู้จักเลือกรับวิทยาการจากภายนอก

(๒) คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านจิตใจ คือการเป็นผู้มีวิจรรณญาณในการแยกแยะความรับผิดชอบชั่วดีคุณและโทษ รู้สิ่งที่ควรกระทำบนพื้นฐานของความเป็นจริงรู้จักรับผิดชอบต่อบทบาทและหน้าที่ มีความสามารถทำงานร่วมกับผู้อื่นได้มีความตั้งใจจริงและจริงจัง มีสมาธิ มีความเมตตากรุณาและเสียสละ มีความอดทนอดกลั้นและเข้มแข็ง มีความสุจริตและความกตัญญู มีความละเอียดต่อการกระทำผิดรู้จักความพอดี ภูมิใจในความเป็นไทยดำรงชีวิตบนพื้นฐานแห่งคุณธรรมและจริยธรรม

(๓) คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านสังคมและวัฒนธรรม คือการเป็นผู้รู้คุณค่าและธำรงรักษาศิลปวัฒนธรรมและภูมิปัญญาไทย รู้จักใช้ อนุรักษ์และเสริมสร้างทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ช่วยเหลือเกื้อกูลประโยชน์แก่กันโดยไม่เห็นแก่ตัวดำรงรักษาเทิดทูนสถาบันหลักของชาติ มีความสามัคคีและมีวินัย รู้จักป้องกันและห่างไกลยาเสพติด

(๔) คุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีด้านการเมืองและประชาธิปไตย คือการเป็นผู้ที่สนใจและมีส่วนร่วมในการเมืองรัฐและเข้าใจในสิทธิของตนในระบอบประชาธิปไตยมีความเคารพในสิทธิและหน้าที่และผู้อื่นตามระบอบประชาธิปไตย รู้และเข้าใจกฎหมายต่างๆ ของบ้านเมือง ยึดความถูกต้องยุติธรรม ตระหนักถึงปัญหาต่างๆ ในทางการเมืองการปกครองและร่วมหาแนวทางแก้ไข

^{๓๗} วรพงษ์ นกน้อย, “ลักษณะความเป็นพลเมืองดี : กรณีศึกษานิสิตระดับอุดมศึกษามหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์”, **วิทยานิพนธ์ศิลปศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์, ๒๕๔๖), หน้า ๓๕.

^{๓๘} ปลินทร เพ็ชรฤทธิ์, “สภาพและปัญหาการจัดกิจกรรมการเรียนการสอนเพื่อพัฒนาคุณลักษณะความเป็นพลเมืองดีให้แก่แก่นักเรียนมัธยมศึกษาของครูสังคมศึกษา”, **วิทยานิพนธ์ครุศาสตรมหาบัณฑิต**, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๕๐), หน้า ๒๑.

(๕) คุณลักษณะของพลเมืองดีด้านเศรษฐกิจ คือการเป็นผู้ให้ความสำคัญกับเศรษฐกิจของประเทศ และเข้าใจพื้นฐานทางเศรษฐกิจและการพัฒนาประเทศ และเข้าใจปัญหาด้านเศรษฐกิจ และหาแนวทางแก้ไขปัญหา นิยมใช้ผลผลิตของไทย ใช้ชีวิตตามแนวเศรษฐกิจพอเพียง

๕. วิรัตน์ คำศรีจันทร์ ได้วิจัยเรื่อง “จิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมไทย” ผลการศึกษาพบว่า คุณลักษณะของสำนึกพลเมืองประกอบด้วย วินัยในตัวเอง (Self-discipline) ซึ่งได้แก่ การเคารพกฎ ข้อบังคับ ข้อห้ามต่างๆ จะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมสาธารณะ ปฏิบัติหน้าที่อย่างมีประสิทธิภาพและด้วยใจอาสา โดยจะต้องมองผลประโยชน์สาธารณะมากกว่าผลประโยชน์ตนเอง การสนใจต่อสาธารณะ (Public concerns) หรือผลประโยชน์สาธารณะจะต้องมาก่อนผลประโยชน์ส่วนตัว โดยจะต้องมีส่วนร่วมในกิจกรรมซึ่งเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะโดยที่จะต้องตระหนักว่าการขาดการมีส่วนร่วมจะเป็นอันตรายต่อสาธารณะและที่สำคัญคือจะต้องสามารถอยู่ร่วมกับชุมชนได้ โดยการประสานงานและการมีส่วนร่วม (Cooperation and participation) คือการมีความปรารถนาดีต่อผู้อื่น โดยที่กิจกรรมสาธารณะจะต้องเป็นไปเพื่อประโยชน์สูงสุดของชุมชนทั้งในทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง มีความกล้าหาญทางจริยธรรม (Moral Courage) คือคนที่ใส่ใจและกล้าที่จะประท้วงต่อต้านการกระทำซึ่งขัดต่อหลักจริยธรรมเพื่อความสงบสุข และเป็นไปเพื่อประโยชน์สังคมและอยู่บนหลักการของความสมเหตุสมผล ยึดมั่นในหลักการประชาธิปไตยคำนึงถึงหลักสิทธิเสรีภาพ เพื่อให้มีชีวิตที่ดีขึ้นและเป็นประโยชน์ต่อสาธารณะ โดยไม่ทำลายสิทธิของผู้อื่นในชุมชน^{๓๙}

๖. ถวิลวดี บุรีกุลและคณะ ได้กล่าวไว้ในรายงานวิจัย “ความเป็นพลเมืองในประเทศไทย”^{๔๐}ว่า ความเป็นพลเมืองเป็นสภาวะของการเป็นพลเมืองของสังคมของประชาชนของชาติที่มีทฤษฎีเรื่องของสัญญาของสังคมที่ให้สิทธิและความรับผิดชอบแก่ประชาชน ความเป็นพลเมืองเป็นเรื่องของการมีสิทธิ เสรีภาพ การมีส่วนร่วมทางการเมืองในชีวิตของชุมชน ในทางกฎหมายยังเป็นเรื่องที่เชื่อมระหว่างปัจเจกชนกับรัฐอีกด้วย นอกจากนี้พลเมืองในระบอบประชาธิปไตยถือว่าเป็นพลเมืองที่ต้องมีคุณสมบัติเฉพาะที่จะนำประเทศไปสู่สันติสุขด้วยวิถีประชาธิปไตย ซึ่งรวมการ

^{๓๙}วิรัตน์ คำศรีจันทร์, “จิตสำนึกพลเมืองในบริบทประชาสังคมไทย”, อ้างใน สำนักงานสภาพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า, **หนังสือวิจัยสำนึกพลเมืองกับการจัดสรรทรัพยากรท้องถิ่น เอกสารวิชาการลำดับที่ ๖**, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานสภาพัฒนาการเมือง สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๕), หน้า ๑๐-๑๑.

^{๔๐}ถวิลวดี บุรีกุล, รัชวดี แสงมะหะหมัด, Eugenie Merieau, Michael Volpe, “ความเป็นพลเมืองในประเทศไทย (Citizenship in Thailand)”, **สรุปการประชุมวิชาการสถาบันพระปกเกล้า ครั้งที่ ๑๓ เรื่อง ความเป็นพลเมืองกับอนาคตประชาธิปไตยไทย**, (กรุงเทพมหานคร : สถาบันพระปกเกล้า, ๒๕๕๕), หน้า ๒๙๑.

มีอิสรภาพ การพึ่งตัวเองได้ การมีสิทธิ การเคารพสิทธิ มีความรับผิดชอบต่อส่วนรวม เคารพกติกา บ้านเมือง ไม่ใช้ความรุนแรง มีจิตสาธารณะ เป็นต้น การที่ประเทศไทยจะพัฒนาประชาธิปไตยให้ก้าวหน้าไปได้ด้วยดี จึงขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายประการ รวมทั้งการที่ประชาชนมีความเป็นพลเมืองสูงด้วย

๗. เกียรติศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์ ได้วิจัยเรื่อง “ภาพอนาคตและคุณลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์ในอนาคต” เพื่อกำหนดจุดหมายให้หน่วยงานต่างๆ รวมพลังร่วมกันพัฒนาคนไทยให้มีคุณสมบัติที่พึงประสงค์ในอนาคตและเพื่อมุ่งให้เกิดการนำศักยภาพของคนมาใช้อย่างเต็มที่ ผลการศึกษาพบว่า คุณลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์ สรุปได้ดังนี้ (๑) มิติด้านร่างกาย คือ ผู้ที่มีสุขภาพร่างกายสมบูรณ์แข็งแรง มีการพัฒนาการในด้านร่างกายและสติปัญญาอย่างสมบูรณ์ตามเกณฑ์ในแต่ละช่วงวัย (๒) มิติด้านจิตใจ คือ ผู้ที่รู้จักและเข้าใจตนเองเข้าใจความรู้สึกของผู้อื่น เข้าใจสถานการณ์การเปลี่ยนแปลงและสภาพแวดล้อมต่างๆ รอบตัวได้เป็นอย่างดี (๓) มิติด้านความรู้ คือ เป็นผู้ที่สามารถรู้สึกในแก่นสาระของวิชา สามารถรู้รอบตัว ในเชิง สหวิทยาการและเป็นผู้ที่สามารถรู้ได้ไกลโดยสามารถคาดการณ์เกี่ยวกับอนาคตที่จะมาถึงได้ (๔) มิติด้านทักษะความสามารถ คือ ผู้ที่มีทักษะในด้านการคิด ทักษะการสื่อสาร ทักษะภาษาต่างประเทศ ทักษะการใช้เทคโนโลยีสารสนเทศ ทักษะทางสังคม ทักษะการอาชีพ ทักษะทางสุนทรียะ และทักษะการจัดการที่ดี (๕) มิติด้านลักษณะชีวิต คือ เป็นผู้ที่มีลักษณะชีวิตแห่งความขยันอดทน ประหยัดอดออม พุ่มเพโท่ ทำงานหนัก มีระเบียบวินัย มีความซื่อสัตย์ มีวิสัยทัศน์ ทำทุกอย่างอย่างเต็มที่เลิศ มีจิตสำนึกประชาธิปไตย เห็นคุณค่าในเอกลักษณ์ความเป็นไทย มีจิตสำนึกต่อผู้อื่นและส่วนรวม^{๔๑}

๘. ศศิประภา จันทะวงศ์ ได้ศึกษาความเป็นพลเมืองไว้ในงานวิจัยเรื่อง “วาทกรรมความเป็นพลเมือง ความหมาย และการต่อรองของชนกลุ่มน้อย” สรุปได้ว่า ความเป็นพลเมืองตามกฎหมายของไทยเริ่มต้นตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โดยเงื่อนไขในความเป็นพลเมืองในสมัยนั้นเปิดกว้างยอมรับคนทุกชาติทุกภาษาให้สามารถเป็นส่วนหนึ่งของพลเมืองสยามได้ นอกจากการสร้างความเป็นพลเมืองตามกฎหมายแล้ว พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวยังได้สร้างเกณฑ์การวัดความเป็นพลเมืองไทยที่แท้จริง ซึ่งอิงอยู่กับการถวายเป็นความจงรักภักดีต่อกษัตริย์สยามเพียงพระองค์เดียว ต่อมาภายหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครองในปี พ.ศ. ๒๔๗๕ ความเป็นพลเมืองไทยก็เกิดการเปลี่ยนแปลงความหมายอีกครั้ง ความเป็นพลเมืองไทยได้ก้าวเข้าสู่การเป็นพลเมืองในระบบประชาธิปไตยที่มีทั้งสิทธิและหน้าที่ ความเป็นพลเมืองสยามในทางกฎหมายถูกจำกัดนิยามขึ้นใหม่ คนต่างชาติต่างภาษาไม่เป็นที่ต้อนรับสู่การ

^{๔๑} เกียรติศักดิ์ เจริญวงศ์ศักดิ์, ภาพอนาคตและคุณลักษณะของคนไทยที่พึงประสงค์, (กรุงเทพมหานคร : สำนักงานคณะกรรมการการศึกษาแห่งชาติ โครงการวิธีการเรียนรู้ของคนไทย, ๒๕๔๖), หน้า ๑๑๐-๑๑๑.

เป็นพลเมืองไทยอีกต่อไป หลักสายโลหิตกลายเป็นแกนกลางของการเป็นพลเมืองถือว่าความเป็นพลเมืองไทยได้หดแคบลง ในขณะที่เกณฑ์การวัดความเป็นพลเมืองไทยยังคงดำเนินรอยตามความเป็นไทยที่มีสถาบันกษัตริย์ ชาติ ศาสนาเป็นหลัก

ในช่วงหลังการเปลี่ยนแปลง พ.ศ.๒๔๗๕ นี้เองทำให้ชนกลุ่มน้อยเริ่มถูกกีดกันออกจากความเป็นพลเมืองไทยทั้งในทางกฎหมายและวัฒนธรรม และถูกมองว่าเป็นคนล่าหลัง ด้อยพัฒนา ไม่มีจิตสำนึกของความเป็นชาติ เป็นภัยต่อความมั่นคง เกี่ยวพันกับยาเสพติด และกลายเป็นความเป็นอื่นที่ไม่เข้ากับความเป็นพลเมืองของประเทศไทย ทำให้คนเหล่านี้ขาดสิทธิและโอกาสในการดำเนินชีวิต จนต้องมีความพยายามที่จะแทรกตัวเข้าสู่สถานะความเป็นพลเมืองไทยด้วยการปรับเปลี่ยนอัตลักษณ์ของตนให้สอดคล้องกับความหมายความเป็นพลเมืองไทยที่รัฐไทยสร้างขึ้น โดยการแสดงความจงรักภักดีต่อพระมหากษัตริย์และรัฐไทย ตลอดจนการใช้ภาษาไทยหรือการพยายามแสดงตนว่าไม่เกี่ยวข้องกับยาเสพติด เป็นต้น สะท้อนให้เห็นถึงปฏิบัติการในการเปลี่ยนผ่านสู่ความเป็นพลเมืองไทย^{๔๒}

จากการทบทวนเอกสารและงานวิจัยที่เกี่ยวข้องกับความเป็นพลเมือง ส่วนใหญ่จะเป็นงานวิจัยเชิงสำรวจถึงการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีที่สังคมต้องการ แต่ยังไม่พบการศึกษาในทางพระพุทธศาสนา อย่างไรก็ตามงานวิจัยของ ศรัณย์ เลิศรักษมงคล ที่ศึกษาถึง “การสร้างตัวชี้วัดความเป็นพลเมืองที่สอดคล้องกับหลักธรรมทางพระพุทธศาสนา” อาจทำให้เราเข้าใจความหมายของคำ ๒ คำนี้ในระดับหนึ่ง แต่ผู้วิจัยเห็นว่ายังมีคำที่บ่งบอกถึงลักษณะของพลเมืองและความเป็นพลเมืองในบริบทอื่นๆ อีก ดังนั้นงานวิจัยนี้ผู้วิจัยจึงได้เปรียบเทียบจากความหมายที่บ่งบอกถึงลักษณะของพลเมืองและความเป็นพลเมืองที่ใกล้เคียง เพื่อให้ครอบคลุมหลักการความหมายของความเป็นพลเมืองดีในปัจจุบันซึ่งผู้วิจัยจะได้อธิบายเพิ่มเติมไว้ในงานวิจัยนี้ต่อไป

อนึ่ง จากการศึกษาเอกสารงานวิจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ผู้วิจัยพบว่ายังมีหลักธรรมอื่นๆ ที่มีความสำคัญและสามารถนำมาเพื่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีเพิ่มเติมได้อีกจากงานวิจัยที่เกี่ยวข้องซึ่งยังไม่ได้กล่าวถึง โดยเฉพาะหลักธรรมที่ส่งเสริมสำนึกของพลเมืองที่มีผลต่อการมีทักษะและความมีสมรรถนะของความเป็นพลเมืองดี อันเป็นหลักการพื้นฐานสำคัญที่จะนำไปสู่การเป็นพลเมืองที่พึงประสงค์หรือเป็นคุณธรรมจริยธรรมเกื้อหนุนต่อการประพฤติปฏิบัติของประชาชนให้มีคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดีสำหรับการอยู่ร่วมกันในสังคม ดังคำกล่าวที่ว่า

^{๔๒} ศศิประภา จันทะวงศ์, “วาทกรรมความเป็นพลเมือง ความหมาย และการต่อรองของชนกลุ่มน้อย”, *วิทยานิพนธ์สังคมวิทยาและมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัยมหิดล*, (บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์, ๒๕๕๒).

“การจะมุ่งสร้างคนให้เป็นพลเมืองที่ดีอย่างเดียวนั้น อาจไม่สามารถก้าวไปถึงความเป็นพลเมืองที่มีคุณภาพ ที่รู้แพ้-รู้ชนะได้ ถ้าประชาชนยังขาดสำนึกพลเมือง”

ดังนั้น การนำสาระหลักคำสอนทางพระพุทธศาสนา เพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของคนในสังคม อาจช่วยสร้างความรู้ความเข้าใจเรื่องการเป็นพลเมืองที่ดีในระดับที่ดีได้ ด้วยการสร้างความคิดในเชิงบวกตามคำสอนในพระพุทธศาสนาเพื่อส่งเสริมให้มีการยึดหลักคุณธรรมความดีในการดำเนินชีวิตของพลเมืองอันจะก่อให้เกิดประโยชน์ทั้งทางตรงและทางอ้อมต่อสังคมส่วนรวม ซึ่งการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนานี้จะเป็นปัจจัยพื้นฐานสำคัญที่สามารถสร้างความเป็นพลเมืองใหม่ที่รู้จักแพ้-รู้จักชนะและมีคุณภาพได้

๑.๗ วิธีดำเนินการวิจัย

๑.๗.๑ รูปแบบการวิจัย

เป็นการวิจัยเชิงคุณภาพ (Qualitative Research) โดยใช้วิธีวิจัย ๒ อย่าง ดังนี้

๑. การวิจัยเอกสาร (Documentary Research) โดยศึกษาเอกสาร ๒ กลุ่ม คือ จากแหล่งข้อมูลปฐมภูมิ (Primary source) ได้แก่ คัมภีร์พระไตรปิฎกฉบับจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และเอกสารจากแหล่งข้อมูลทุติยภูมิ (Secondary source) ได้แก่ คัมภีร์อรรถกถา ฎีกา เอกสารงานวิจัย หนังสือตำราทางวิชาการ วารสาร เอกสาร สิ่งพิมพ์ และข้อมูลชนิดอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับพัฒนาความเป็นพลเมืองดี

๒. การประชุมกลุ่ม (Focus Group) เป็นการจัดเสวนารับฟังความคิดเห็นผู้ทรงคุณวุฒิ เพื่อให้ความเห็นและตรวจสอบเพื่อความน่าเชื่อถือของงาน

๑.๗.๒ ขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย (Research Process)

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา” ผู้วิจัยได้ดำเนินการอย่างเป็นขั้นตอนตามระเบียบวิธีวิจัยที่ถูกต้อง ดังต่อไปนี้

๑. การเก็บและตรวจสอบข้อมูล ผู้วิจัยเก็บรวบรวมข้อมูลจากหลายแหล่ง ได้แก่ หอสมุดแห่งชาติ หอสมุดกลางมหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณ์ราชวิทยาลัย วัดมหาธาตุ หอสมุดจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย หอสมุดมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ เป็นต้น รวมถึง e-search คือการสืบค้นข้อมูลวิชาการ งานวิจัยต่างๆ ผ่านระบบอินเทอร์เน็ต (Internet) ซึ่งผู้วิจัยตรวจสอบและคัดเลือกเอกสารโดยพิจารณาคุณค่าของเอกสาร ดังนี้

๑.๑) การตรวจสอบคุณค่าภายนอก ศึกษาว่าเอกสารนั้นเขียนขึ้นเมื่อใด ที่ไหน ใครเป็นผู้เขียน เป็นเอกสารต้นฉบับหรือไม่ หากไม่ใช่ต้นฉบับจะเชื่อถือได้หรือไม่ว่าตรงกับต้นฉบับ

๑.๒) การตรวจสอบคุณค่าภายใน ศึกษาว่าเอกสารนั้นมีข้อมูลที่ตอบคำถามการวิจัยได้อย่างแท้จริงหรือไม่ ผู้เขียนได้ให้ความหมายของข้อความไว้อย่างไร มีความขัดแย้งกันหรือไม่ มีแหล่งอ้างอิงได้หรือไม่ ข้อความต่างๆ เชื่อถือได้หรือไม่ ทั้งในด้านความเที่ยงตรงทางเนื้อหาและความถูกต้องในการแปลความหมาย

ทั้งนี้ ผู้วิจัยรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิและข้อมูลทุติยภูมิใน ๒ หัวข้อใหญ่ คือ ๑) แนวคิดทฤษฎีความเป็นพลเมืองดีตามแนวคิดสมัยใหม่ และ ๒) แนวคิดความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี โดยรวบรวมประเด็นต่างๆ ดังสรุปในตารางต่อไปนี้

หัวข้อ	เกณฑ์ในการคัดเลือกเอกสาร	ประเด็นที่ศึกษา
แนวคิดทฤษฎีความเป็นพลเมืองดีตามแนวคิดสมัยใหม่	- ตำรา หนังสือ เอกสารของทางราชการ องค์กรต่างๆ - งานวิจัยของสถาบันการศึกษาของรัฐหรือขององค์กรเอกชน - ผลงานของผู้เชี่ยวชาญด้านการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีที่สังคมยอมรับ	- ความหมายของพลเมืองและความเป็นพลเมืองดี - ประวัติศาสตร์และพัฒนาการความเป็นพลเมือง - ความสำคัญของความเป็นพลเมืองดี - แนวคิดความเป็นพลเมืองในประเทศไทย - แนวคิดที่นำไปสู่ความเป็นพลเมืองดี - ปัจจัยที่ส่งเสริมต่อความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทย - คุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี
แนวคิดความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนาและหลักพุทธธรรมเพื่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี	- เอกสารข้อมูลทางพระพุทธศาสนา ได้แก่ พระไตรปิฎก อรรถกถา คัมภีร์ต่างๆ - ผลงานของผู้เชี่ยวชาญทางพระพุทธศาสนา - ตำรา หนังสือ เอกสาร งานวิจัยของสถาบันการศึกษาของรัฐหรือขององค์กรต่างๆ ที่สังคมยอมรับ	- แนวคิดความเป็นพลเมืองดีในพระไตรปิฎก ความหมาย ความเป็นมา ความสำคัญ คุณลักษณะ ความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา - แนวคิดการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีทางพระพุทธศาสนา และหลักพุทธธรรมในพระพุทธศาสนาที่นำมาใช้เพื่อให้เกิดประโยชน์ต่อการพัฒนาความเป็นพลเมืองดี

ตารางภาพ ๑.๑ แสดงตารางการเก็บข้อมูล

๒. การวิเคราะห์ข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลที่รวบรวมและตรวจสอบแล้วมาจัดลำดับให้มีความสัมพันธ์กันอย่างเป็นระบบ แล้วทำการวิเคราะห์ข้อมูล โดยใช้การวิเคราะห์สาระ (Content Analysis) ซึ่งเป็นเทคนิคหนึ่งของการวิจัยเชิงคุณภาพ โดยอาศัยกระบวนการจัดข้อมูลจากหลักฐานทั้งหลาย แล้ววิเคราะห์ ตีความ เพื่อให้ได้มาซึ่งความน่าเชื่อถือ โดยใช้ประเด็นปัญหาที่อยากทราบเป็นตัวตั้ง แล้วหาคำตอบจากข้อมูลที่เก็บรวบรวมไว้ ผู้วิจัยยังได้สังเคราะห์เนื้อหาที่ศึกษาจากเอกสารต่างๆ เกี่ยวกับคุณลักษณะของความเป็นพลเมืองดี ดังแสดงในตารางสังเคราะห์ในภาคผนวก ก.

๓. การเรียบเรียงข้อมูล ผู้วิจัยสรุปเนื้อหาสาระและเรียบเรียงใหม่เป็นคำบรรยายเชิงพรรณนา

๔. การตรวจสอบความน่าเชื่อถือ ผู้วิจัยจัดการประชุมกลุ่ม (Focus Group Discussion) เมื่อวันที่ ๔ เมษายน ๒๕๕๘ จุดประสงค์ของการจัดประชุมกลุ่มนี้เพื่อรับฟังความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญ และเพื่อตรวจสอบความน่าเชื่อถือของงานวิจัยนี้ โดยเป็นการตรวจสอบใน ๓ ด้าน คือ

๔.๑) ตรวจสอบความชัดเจน ความถูกต้องของการกำหนดกรอบการวิจัย แหล่งข้อมูล วิธีการรวบรวมข้อมูล การตรวจสอบข้อมูล และความชัดเจนในการอ้างอิง

๔.๒) ตรวจสอบความตรงตามเนื้อหา ว่ามีความครอบคลุมและความชัดเจนของเนื้อหาสาระ ขั้นตอน หรือไม้อย่างไร

๔.๓) ตรวจสอบความคงเส้นคงวาของการอ่านวิเคราะห์และสังเคราะห์ โดยในการวิจัยนี้ ผู้วิจัยคัดเลือกเชิญผู้ทรงคุณวุฒิโดยการเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (Purposive Sampling) และได้รับฟังความคิดเห็นจากผู้ทรงคุณวุฒิที่มีความรู้ความเชี่ยวชาญ และร่วมตรวจสอบงานวิจัยจำนวน ๙ รูป/คน ประกอบด้วย

ความเชี่ยวชาญ	คุณสมบัติที่กำหนด	รายชื่อนผู้ทรงคุณวุฒิ
ผู้ทรงคุณวุฒิทางพระพุทธศาสนา	• จบเปรียญธรรม ๙ ประโยคหรือ • มีคุณวุฒิทางการศึกษาระดับปริญญาเอก หรือ • มีตำแหน่งทางการบริหารในคณะสงฆ์ หรือ • มีผลงานทางพระพุทธศาสนาเผยแพร่เป็นที่ปรากฏ	• พระสุธีธรรมานุวัตร (เทียบ สิริวิภูโณ) ผศ.ดร.,ป.ธ.๙ คณบดีคณะพุทธศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย • พระเมธาวิเชียร (สุเทพ ปสฺสวโก) ผศ.ดร.,ป.ธ.๔ รองอธิการบดีฝ่ายบริหาร มหาวิทยาลัยมหามกุฏราชวิทยาลัย • พระมหาทวิ มหาปัญญา ผศ.ดร.,ป.ธ.๙ อาจารย์ประจำบัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย
ผู้ทรงคุณวุฒิที่เป็นผู้เชี่ยวชาญหรือคณาจารย์ทางการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีทั้งภาครัฐและภาคประชาชน	• เป็นนักการเมือง หรือข้าราชการที่มีตำแหน่งตั้งแต่อธิบดีหรือเทียบเท่าขึ้นไป หรือ • เป็นคณาจารย์ที่เกี่ยวข้องกับการพัฒนาความเป็นพลเมือง • เป็นคณบดีหรือผู้อำนวยการสถาบันทางการเมืองหรือเทียบเท่าขึ้นไป	• ดร.วิชัย ต้นศิริ ที่ปรึกษาอธิการบดี มหาวิทยาลัยรังสิตและอดีตรัฐมนตรีช่วยว่าการกระทรวงศึกษาธิการ • ดร.วิโรจน์ อาลี รองคณบดีฝ่ายวิเทศสัมพันธ์ คณะรัฐศาสตร์ มหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ • อ.ทิพย์พาพร ดันติสุนทร ผู้อำนวยการร่วมสถาบันนโยบายศึกษา • ดร.เชวณะ ไตรมาศ เลขาธิการสำนักงานศาลรัฐธรรมนูญ • ดร.อุษา เทียนทอง สมาชิกสภาพัฒนาการเมือง • ดร.นคร เสรีรักษ์ อาจารย์วิทยาลัยการปกครองท้องถิ่นมหาวิทยาลัยขอนแก่น

ตารางภาพ ๑.๒ แสดงตารางการตรวจสอบความน่าเชื่อถือ

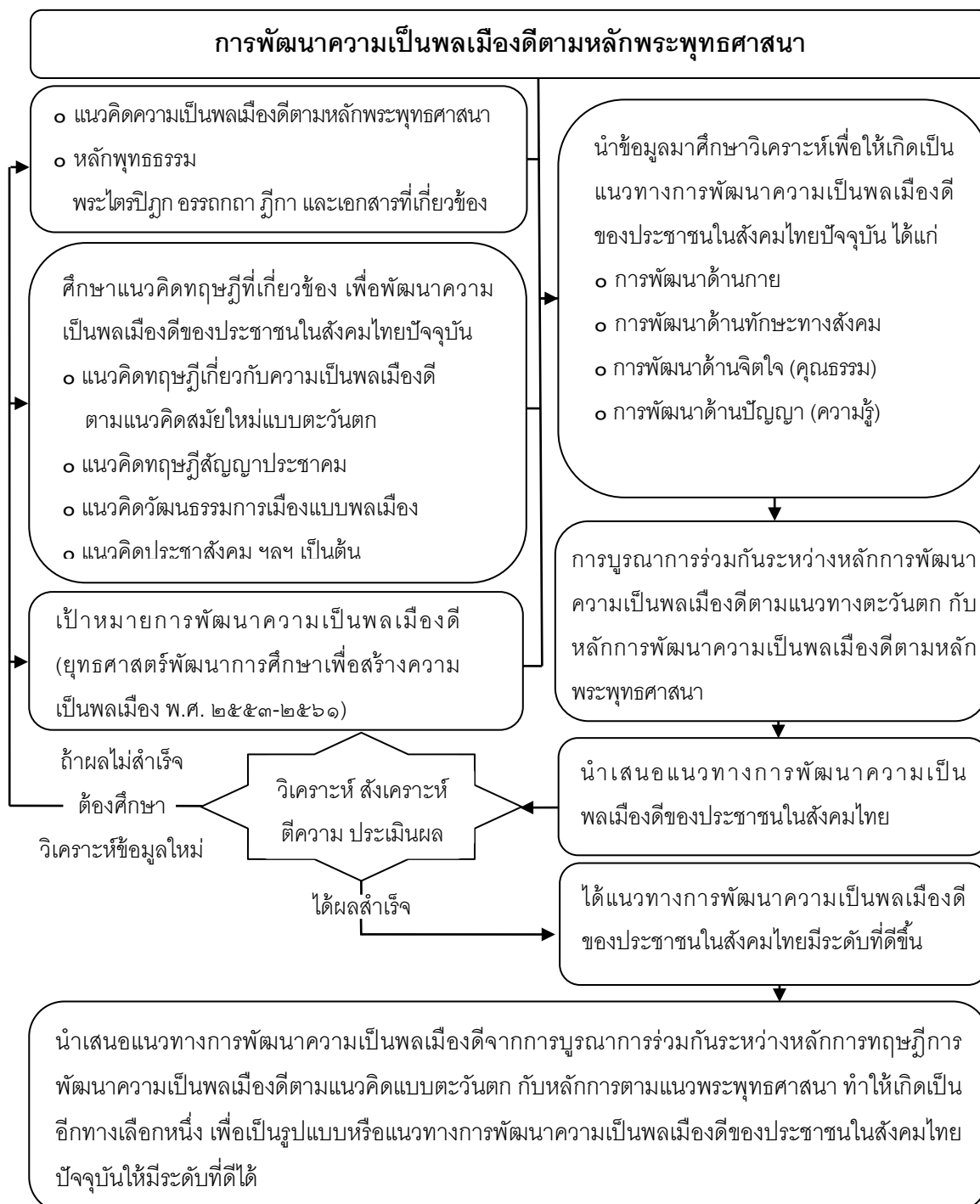
๕. การสรุปและนำเสนอ ผู้วิจัยสรุปผลที่ได้จากการวิจัยที่ผ่านการตรวจสอบความน่าเชื่อถือแล้ว รวมถึงความคิดเห็นและข้อเสนอแนะจากผู้ทรงคุณวุฒิและผู้มีความรู้ความเชี่ยวชาญ นำมาปรับปรุง สรุปและนำเสนอผลการศึกษาวิจัยเพื่อตอบปัญหาในการวิจัยที่ตั้งไว้ และเสนอแนวทางในการนำผลการวิจัยไปประยุกต์ใช้ในการสร้างความเป็นพลเมืองดีที่พึงประสงค์ในสังคมไทย รวมทั้งเสนอแนะแนวทางในการทำวิจัยต่อไป ทั้งนี้สามารถสรุปขั้นตอนการดำเนินการวิจัยสำหรับงานวิจัยนี้ได้ตามตามแผนภาพนี้

แผนภาพที่ ๑.๑ แสดงขั้นตอนของการดำเนินการวิจัย (Research Process)

๑.๘ กรอบแนวคิดการวิจัย

การศึกษาวิจัยเรื่อง “การพัฒนาความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนา” ผู้วิจัย กำหนดกรอบแนวคิดการวิจัย ดังนี้

แผนภาพที่ ๑.๒ แสดงกรอบแนวคิดการวิจัย (Conceptual Framework)

๑.๙ ประโยชน์ที่คาดว่าจะได้รับ

๑.๙.๑ ทำให้ทราบถึงแนวคิดความเป็นพลเมืองดี

๑.๙.๒ ทำให้ทราบถึงแนวคิดความเป็นพลเมืองดีตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท และหลักธรรมสำคัญในการนำมาใช้เป็นเครื่องมือเพื่อพัฒนาความเป็นพลเมืองดีในสังคมไทย

๑.๙.๓ ทำให้ทราบถึงแนวทางในการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของประชาชนในสังคมไทยปัจจุบันตามหลักพระพุทธศาสนาเถรวาท และเพื่อเป็นแนวทางหรือข้อมูลสารสนเทศสำหรับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องได้นำไปเป็นเครื่องมือประยุกต์ใช้ในการพัฒนาความเป็นพลเมืองดีของบุคคล/ประชาชน เพื่อให้เกิดการประพฤติปฏิบัติหรือการแสดงออกที่ดีต่อกันและอยู่ร่วมกันอย่างเป็นปกติสุขในสังคมต่อไป